

Vergaderjaar 2007–2008

31 060

Burgerinitiatief «Stop fout vlees»

Nr. 7

VERSLAG VAN EEN RONDETAfelGESPReK

Vastgesteld 12 november 2007

Verslag van een rondetafelgesprek van de vaste commissie voor Landbouw, Natuur en Voedselkwaliteit¹ op donderdag 18 oktober 2007 in het gebouw van de Tweede Kamer der Staten-Generaal te Den Haag met diverse organisaties over het burgerinitiatief «Stop fout vlees» en de analyse van het burgerinitiatief door het Milieu- en Natuurplanbureau (MNP) en het Centraal Plan Bureau (CPB).

De voorzitter van de vaste commissie voor Landbouw, Natuur en Voedselkwaliteit,
Schreijer-Pierik

De griffier van de vaste commissie voor Landbouw, Natuur en Voedselkwaliteit,
Van Leiden

¹ Samenstelling:

Leden: Van der Vlies (SGP), ondervoorzitter, Schreijer-Pierik (CDA), voorzitter, Atsma (CDA), Van Gent (GL), Poppe (SP), Waalkens (PvdA), Snijder-Hazelhoff (VVD), Jager (CDA), Ormel (CDA), Koopmans (CDA), Van der Ham (D66), Van Velzen (SP), De Krom (VVD), Samsom (PvdA), Van Dijken (PvdA), Neppérus (VVD), Jansen (SP), Jacobi (PvdA), Cramer (CU), Koppejan (CDA), Graus (PVV), Vermeij (PvdA), Zijlstra (VVD), Thieme (PvdD) en Polderman (SP).

Plv. leden: van der Staaij (SGP), Mastwijk (CDA), Ten Hoopen (CDA), Duyvendak (GL), Luijben (SP), Tang (PvdA), Boekestijn (VVD), Bilder (CDA), Biskop (CDA), Vacature (CDA), Koşer Kaya (D66), Van Leeuwen (SP), Dezentjé Hamming (VVD), Eijsink (PvdA), Depla (PvdA), Van Baalen (VVD), Kant (SP), Blom (PvdA), Ortega-Martijn (CU), Van Heugten (CDA), Brinkman (PVV), Kuiken (PvdA), Ten Broeke (VVD), Ouweland (PvdD) en Lempens (SP).

Beide sessies:

Indieners van het burgerinitiatief:

- dhr. W. van Eck, Milieudefensie
- mw. L. IJmker, Jongeren Milieu Actief

Onderzoekers doorberekening burgerinitiatief

- dhr. dr. ir. H.J.J. Stolwijk, Centraal Planbureau
- dhr. ir. H.J. Westhoek, Milieu- en Natuurplanbureau

Sessie 12.30–14.30 uur

1. LTO Nederland
  - dhr. A.J. Maat
  - dhr. H. Swinkels
2. Productschappen Vee, Vlees en Eieren (PVE)
  - dhr. drs. J.J. Ramekers
3. Nederlandse Organisatie Pluimveehouders (NOP)
  - dhr. ir. J.T. Wolleswinkel
4. CE Delft
  - mw. dr. M.N. Sevenster
  - mw. drs. M.A. Korteland
5. Koninklijke Horeca Nederland
  - dhr. drs. P.A. de Wolf
6. Nederlandse Sojacoalitie
  - dhr. B. van Dillen

Sessie 14.30–16.30 uur

1. Instituut voor Milieuvraagstukken (IVM/VU, Profetas)
  - dhr. dr. H. Aiking
  - dhr. dr. J. de Boer
2. Boerengroep Wageningen
  - dhr. L. Keizerwaard
3. Centraal Bureau Levensmiddelenhandel (CBL)
  - dhr. ir. M.J.B. Jansen
4. Dierenbescherming
  - mw. ir. M. de Jong-Timmerman
5. Stichting Natuur en Milieu (SNM)
  - dhr. ir. J. de Jong
6. Centrum voor Landbouw en Milieu (CLM)
  - dhr. ir. F. van der Schans

Voorzitter: Schreijer-Pierik

Verder zijn aanwezig de leden van de commissie: Waalkens (PvdA), Thieme (PvdD), Ouwehand (PvdD), Van Velzen (SP), Van Gent (Groen-Links), Cramer (ChristenUnie), Snijder-Hazelhoff (VVD) en Koopmans (CDA).

De **voorzitter**: Ik open de vergadering van de vaste commissie voor Landbouw, Natuur en Voedselkwaliteit. Ik deel mede dat de Consumentenbond en de NMV en Nepluvi zich hebben afgemeld.

Aan de orde is het rondetafelgesprek – in twee sessies – over het Burgerinitiatief »Stop fout vlees«. De commissieleden hebben gespreksverschillende organisaties uitgenodigd. De organisaties hebben notities toegezonden naar de commissieleden. De commissieleden hebben die doorgelezen, maar voor het geval men toch iets vergeten is, krijgen de organisaties vooraf de gelegenheid om in een paar minuten de belangrijkste punten naar voren te brengen. Het is geen hoorzitting, maar een gesprek. U mag op elkaar reageren.

De heer **Maat** (LTO Nederland): Voorzitter. Graag wil ik reageren op het burgerinitiatief van onder andere Milieudefensie, maar tegelijkertijd wil ik aangeven hoe LTO de toekomst van de veehouderij in Nederland ziet, welke ideeën er bij ons leven en welke mogelijkheden wij zien om ook in de toekomst een sterke, economische veehouderij te hebben met een grote, maatschappelijke acceptatie.

Om te beginnen het burgerinitiatief. Op zich doet het ons deugd dat zoveel burgers daadwerkelijk geven om onze dieren en om onze bedrijven. Even los van de uitkomst ervan gaan wij dat debat met de burgers graag aan. Dat doen wij via het vak in de supermarkt, dat doen wij met de consumenten en dat doen wij in maatschappelijke en politieke debatten.

Dan het rapport. Het is volstrekt helder wat het Centraal Planbureau (CPB) en het Milieu- en Natuurplanbureau (MNP) daarover hebben gemeld. Wij vinden de weg die aangegeven wordt economisch niet haalbaar. Het levert uiteindelijk de samenleving een extra last op van 2 mld. en tegelijkertijd brengt het de werkgelegenheid van 10 000 tot 15 000 mensen ernstig in gevaar. Het levert vervolgens een veehouderijsector op die nagenoeg afhankelijk is van subsidies. Een gemiddelde veehouder die met dit plan €400 000 à €500 000 moet investeren, doet dat vaak voor dertig jaar. Dan kun je niet hebben dat om de vier jaar er weer een andere wind waait. Op dat punt maken wij ons grote zorgen over het plan. Daarmee is voor ons het debat niet af. Wij willen kijken wat er wel mogelijk is. Wij zijn voornemens om wel te reageren op de uitnodiging van de minister van LNV om na te gaan of wij volgend jaar via een convenant consumenten, de supermarkten, de retail en de verwerkers een stap vooruit kunnen doen op het terrein van dierenwelzijn. Dat hebben wij al gedaan op veel terreinen, kijk naar de gezondheidstatus van onze dieren. Ons gemiddelde bedrijf behoort tot de top van de wereld qua dierenwelzijn, maar wij constateren ook dat wij op een aantal terreinen nog stappen zullen moeten nemen. In die volgorde en via die weg, namelijk met maatschappelijke convenanten, is het wellicht economisch wel haalbaar, mits wij voldoende steun krijgen van de maatschappij en van de politiek.

De heer **Wolleswinkel** (NOP): Voorzitter. Wij hebben onze opvattingen op een A4'tje gezet. Ik wil benadrukken dat wij niet nu beginnen met een discussie over dierenwelzijn, maar dat wij al in 1999 met maatschappelijke organisaties – Stichting Natuur en Milieu en de Dierenbescherming –

afspraken hebben gemaakt. In het rapport-Alders, onder leiding van de toenmalige commissaris van de koningin van Groningen, zijn lijnen neergezet die wij al acht jaar lang volgen. Wij liggen voor op schema van wat toen is afgesproken. Zowel bij eieren als bij vlees zijn wij daarbij ver gevorderd. Een sector die op eigen kracht maatschappelijk veel vooreringen heeft gemaakt op het terrein van dierhouderij, moet volgens de plannen van de initiatiefnemers nu overgaan op een gesubsidieerde werkwijze. Wij zien dat absoluut niet zitten. Ik wijs op het onderste gedeelte van onze notitie, waarin wij aangeven dat wij juist op het gebied van dierenwelzijn, zonder dat daar een wettelijk kader voor is, afspraken hebben gemaakt in verordeningen in productschapverband met een aantal takken van sport in de pluimveehouderij, zoals kalkoenen en vleeskuikens. Ook bij andere deelsectoren zijn wij bereid dit te doen.

Mevrouw **Sevenster** (CE Delft): Voorzitter. Ik wil graag een toelichting geven op de notitie die wij hebben opgestuurd. Wij zijn ons ervan bewust dat de veeteeltsector al zeer veel vooruitgang heeft geboekt in de laatste jaren. Er wordt veel gedaan, maar waar wij vooral belang aan hechten zijn de effecten die buiten onze landsgrenzen optreden, zoals op gebied van klimaatverandering en landgebruik. Zoals uit veel studies blijkt, is veeteelt een van de sectoren met de grootste impact op die gebieden wereldwijd. Wij vinden het jammer dat daar in het rapport van het CPB en het MNP niet zoveel aandacht aan is besteed. Überhaupt zijn de welvaartsverliezen als gevolg van externe effecten over de hele keten niet expliciet meegenomen. Wij kunnen ons echter voorstellen dat daar niet zoveel tijd voor was.

Wat betreft de inhoudelijke punten van het burgerinitiatief zien wij een aantal die wellicht los van elkaar moeten worden bekeken. Dan gaat het met name om de financiële instrumenten op het gebied van de consumptie, omdat daardoor geen negatief effect optreedt vanwege vertekende concurrentie voor de Nederlandse veeteelt.

De heer **De Wolf** (Koninklijke Horeca Nederland): Voorzitter. De horeca staat midden in de samenleving en heeft met allerlei vraagstukken te maken, variërend van het rookverbod tot alcohol aan jongeren, geweld op straat et cetera. Wij proberen onze rol daarin zo goed mogelijk invulling te geven. Daarbij is wel het uitgangspunt dat de consument primair verantwoordelijk is en dat de horecaondernemers een kleine rol hebben. Waarom is die rol klein? Wij hebben een bescheiden «maagaandee»; de meeste mensen eten gewoon thuis, 10% tot 15% wordt in de horeca geconsumeerd. Als men uitgaat, is vaak sprake van een time-out, omdat men geen behoefte heeft om na te denken over de vraag waar het vlees vandaan komt. Wij hebben ook te maken met de kloof tussen droom en daad. Uit het TNS-NIPO-onderzoek blijkt dat mensen graag willen dat diervriendelijker en milieuvriendelijker wordt geproduceerd, maar als het erop aankomt, kiezen zij toch vaak voor de wat goedkopere variant, en daar hebben wij natuurlijk ook mee te maken. Daarnaast behoort veel horeca tot het kleinbedrijf met maximaal tien werknemers, waardoor de economische power in het hele krachtenveld betrekkelijk gering is. Kortom, onze rol is klein. Wij weten ook dat wij heel groot kunnen zijn. Daarom moeten wij nagaan wat onze kansen zijn, lokaal en regionaal. Wij zien een paar belangrijke ontwikkelingen. Ik ken deze in Limburg, West-Brabant, Twente en Texel, maar op veel meer plaatsen werken horecaondernemers en producenten samen om zoveel mogelijk kleinschalige biologische producten op tafel te zetten. Dat gebeurt in het krachtenspel met de consument. Wij realiseren ons dat wij een unieke positie hebben, want de consument zit gewoon bij ons aan tafel. Dat betekent dat je op allerlei manieren informatie kunt geven aan die consument. Daarmee zal het moeten beginnen. Het gaat om bewustwording, en die begint met

kennis. Ik denk dat dit een goed beginpunt is, en daarin kunnen en willen wij een rol nemen.

De heer **Van Dillen** (Nederlandse Sojacoalitie): Voorzitter. De Sojacoalitie is een coalitie van negen maatschappelijke organisaties uit de milieu- en ontwikkelingshoek. Wij richten ons met name op soja en de link tussen de producentenlanden in Zuid-Amerika en het gebruik in Nederland en in Europa; niet alleen in veevoer maar ook in biomassa en biobrandstoffen. Vanuit onze analyse hebben wij gekeken naar de productie in Zuid-Amerika en naar een aantal duurzaamheidsvragen die daar aan de orde zijn. Dan hebben wij het over milieu, mensenrechtensituaties, landrechten en arbeidsrechten. Vanuit die optiek hebben wij gemeend om deze vragen ook hier in Nederland aan de orde te stellen, gezien de belangrijke relatie tussen de producentenlanden en Nederland middels dat veevoer. Nederland is de tweede importeur van de wereld.

Op dit moment zijn er discussies gaande om binnen de sector vrijwillige afspraken te maken over meer duurzame soja. Dat gebeurt aan de internationale Ronde Tafel voor Verantwoorde Soja. Dat is op zich een goed proces, maar wij vinden dat alleen onvoldoende op dit moment. Het is een traag proces waarvan de uitkomst onzeker is, want zij leidt tot vrijwillige afspraken. Wij roepen daarom de overheid op om een wettelijk kader te scheppen om die vrijwillige afspraken bindend te maken.

De heer **Ramekers** (PVE): Voorzitter. Als voorzitter van de Productschappen Vee, Vlees en Eieren wil ik mij beperken tot een algemene reactie vanuit de totale kolom. Partijen als LTO en NOP kunnen het primaire deel wel voor hun rekening nemen.

In tegenstelling tot wat het rapport «Boeren met toekomst» van Milieudefensie suggereert, gaat het om veel meer dan alleen het boerenbedrijf; het gaat om het totale Agrocomplex. Dat betekent: toeleverende industrie, dienstverlening en niet te vergeten kennisinfrastructuur, want kennisinfrastructuur zonder een goed functionerend primair bedrijfsleven bestaat niet. Wij zijn blij met elke vorm van opbouwende kritiek, maar wij vinden dat daarvan hier helaas geen sprake is. Het burgerinitiatief schetst naar ons idee een geromantiseerd beeld van de werkelijkheid en gaat volledig voorbij aan de dramatische economische gevolgen. Vele duizenden mensen wordt de mogelijkheid ontnomen om op een eerlijke manier in deze bedrijfstak een boterham te verdienen.

Wij zijn het met Milieudefensie eens op het punt van de non trade concerns in WTO-verband, maar ik ben een teleurgesteld mens namens de vee-, vlees- en eiersector. De onderhandelingen in WTO-verband vloten niet, in elk geval niet op het gebied van de non trade concerns. Het initiatief blijkt dweilen met de kraan open, het schiet niet op.

De **voorzitter**: Aanwezig zijn de initiatiefnemers van het burgerinitiatief en de onderzoekers van het MNP en het CPB, die onderzoekopdrachten hebben vervuld. De Kamerleden hebben de gelegenheid om hen bij de gesprekken te betrekken. Ook de overige aanwezigen kunnen vragen stellen.

De heer **Koopmans** (CDA): Voorzitter. Het is een interessante happening vandaag; de burger richt zich tot ons, maar de consument (Consumentenbond) meldt zich af, om in één zin de spanning weer te geven die aan de orde is. Het CPB en het MNP geven in hun onderzoek de consument een sterke rol in het alternatieve traject.

Ik vraag de heer Wolleswinkel of hij met een aantal voorbeelden en feiten kan aangeven wat er daadwerkelijk gebeurt aan de hand van het rapport-Alders. Hoe kijken de indieners ertegen aan als er op het gebied van dierenwelzijnwetgeving voor gekozen wordt om de regelgeving meer te laten ontstaan tussen consument en producent? Dus minder overleg hier

aan tafel – waarin als links het voor het zeggen heeft het de ene kant op gaat en als rechts het voor het zeggen heeft de andere kant – maar de regelgeving vaststellen in samenspraak tussen consument en producent. Daarin zouden de productschappen en consumentenorganisaties een belangrijke rol kunnen spelen.

De heer **Waalkens** (PvdA): Voorzitter. Ik heb mij meerdere keren zeer lovend uitgelaten over het burgerinitiatief. Straks komen wij politiek gezien voor de uitdaging te staan om tegen het totale plan «ja» of «nee» te zeggen, want het is niet amendeerbaar. Het is net alsof wij – of de overige aanwezigen – in de Eerste Kamer zitten en wetgeving voorgelegd krijgen.

De initiatiefnemers en alle ondertekenaars hebben de wens om het integraal aan te pakken. Ik vraag mij af of wij het burgerinitiatief niet beter kunnen laten aansluiten bij de politieke agenda die zich in de komende periode gaat ontrollen. Men heeft ons voor de keus gesteld «ja» of «nee» te zeggen, daar zit ik een beetje mee.

Dan een vraag aan het CPB over de heffing op vlees. Er zijn varianten te bedenken. Het is de bedoeling om voor de heffing van vlees een fonds te vullen en om uit dat fonds weer uit te keren. Het CPB heeft kritische opmerkingen gemaakt over de haalbaarheid van die heffing. Graag een toelichting.

Een vraag aan de Sojacoalitie: in hoeverre kunnen er nu al grondstoffen met duurzaamheidslabels ingezet worden? Hoe verhouden die zich tot het totaal? Wat voor initiatieven zouden wij in de tussentijd kunnen nemen om de bestaande duurzamer stromen volledig in te zetten?

Mevrouw **Van Velzen** (SP): Voorzitter. Dit is het eerste burgerinitiatief. Mogelijk heb ik de procedure verkeerd begrepen, maar naar mijn idee is het niet zo dat wij «ja» of «nee» zeggen. Het burgerinitiatief is bedoeld om iets op de politieke agenda te zetten. Dat is in ieder geval gebeurd. Wij hebben het erover, wij gaan het behandelen en wij nemen als Kamer aan wat wij wenselijk vinden.

Waarom de Consumentenbond zich heeft afgemeld, weet ik niet, zoals ik ook niet weet waarom de Vereniging van de Nederlandse Pluimveeverwerkende Industrie (NEPLUVI) en de Nederlandse Melkveehouders Vakbond (NMV) zich hebben afgemeld. Laten wij daarover niet te hard oordelen.

De heer Maat spreekt over de dramatische afname van de werkgelegenheid door dit burgerinitiatief. Maar in de berekeningen voor het referentiescenario en de analyse daarbij voor 2018, lees ik dat er sowieso sprake is van een dramatische afname van de werkgelegenheid in deze sector. Wat stelt LTO voor om dat tegen te gaan? LTO spreekt over de subsidiëring in dit plan. Volgens mij is het geen subsidie, maar zijn het toeslagen. Uiteindelijk is het geld vanuit de overheid, dat klopt. Kan de Nederlandse bio-industrie en veehouderij bestaan zonder subsidiëring, want ik zie dat er nog vele andere subsidiebronnen zijn. Kan deze sector op eigen poten staan?

Een vraag aan mevrouw Sevenster: zij heeft in het verleden al een paar keer een poging gedaan om de verborgen kosten van de bio-industrie door te berekenen. Er is een beginnetje gemaakt. Heeft zij nu het idee dat de feiten op tafel liggen en dat wij een compleet beeld hebben van de neveneffecten van deze sector? Ik heb het over de externe effecten, de verborgen subsidies. Kan zij daarop een toelichting geven?

Mevrouw **Van Gent** (GroenLinks): Voorzitter. Helaas moet ik zo even weg, omdat ik een paar moties moet indienen in de plenaire zaal over een totaal ander onderwerp. Denkt u niet dat het mij niet interesseert want dat is zeker niet het geval.

LTO wil een convenant voorbereiden met de minister. Maar waar zitten nu precies bij LTO de nieuwe vormen en gedachten als het gaat om de toekomst van de boeren? Het huidige boerenbedrijf wordt steeds grootschaliger, kleine boeren hebben geen toekomst, er vindt een enorme export plaats, en er is een maatschappelijke discussie over de bio-industrie. Ik zou het interessant vinden als de LTO haar kop boven het maaiveld zou uitsteken over dit soort onderwerpen.

Mevrouw Sevenster van CE Delft wijst in haar toelichting op de mondiale effecten zoals klimaatverandering, wereldwijd landgebruik, de verminderde welvaartseffecten, de milieueffecten waaronder dierziekten en de effecten op de biodiversiteit. Zij vindt deze aspecten onderbelicht in de analyse van het CPB en MNP. Zouden CE Delft niet eerst samen met het CPB en het MNP om de tafel kunnen gaan zitten om die aanvulling mogelijk te maken? Vanmorgen hebben wij een extra toelichting van het CPB en het MNP gehad over de analyse, en daarbij kwam ook dit aspect naar voren. Het zou goed zijn voor het totale beeld om dat alsnog te doen. Is mevrouw Sevenster daartoe bereid en zien het CPB en het MNP daar ook wat in? Ik hoor ook graag een reactie van de initiatiefnemers van het burgerinitiatief.

Mevrouw **Thieme** (PvdD): Voorzitter. Wij zijn natuurlijk blij met dit burgerinitiatief, al gaat het niet ver genoeg, want zoals vanochtend ook al bleek in het gesprek met het CPB en het MNP, moet de vleesvermindering gestalte krijgen willen wij alle monden nog kunnen voeden in de wereld en willen wij niet afstevenen op een dramatische milieuramp. Op dit punt zullen zeker initiatieven moeten worden ontplooid.

Kan mijnheer Van Dillen van de Sojacoalitie mij uitleggen welke bijdrage de intensieve veehouderij levert aan de ontbossing, de schending van de mensenrechten en de milieueffecten vanwege de sojaplantages voor het veevoer?

CE Delft heeft onlangs een onderzoek gepubliceerd over de heffing op vlees en de effecten daarvan op het milieu. Kan mevrouw Sevenster daarover iets vertellen? Wat is onderzocht en wat zijn de conclusies?

Mijnheer Ramekers van PVE heeft gesproken over de toekomst voor de boeren. Nu stevenen wij af op globalisering en liberalisering van de markt, waarbij wij moeten opboksen tegen landen die op veel goedkopere wijze kunnen produceren. In Nederland blijven wij vasthouden aan die bulkproductie in plaats van ons te gaan richten op kwaliteitsproducten waardoor wij nog enigszins een kans zouden hebben om te overleven op deze markt. Ik hoor graag een reactie van mijnheer Ramekers. Hij zal waarschijnlijk beginnen over de non trade concerns, dat die heel belangrijk zijn en dat een en ander in WTO-verband moet worden vastgelegd. Dat ben ik met hem eens, maar op dit moment wordt door landbouweconomen aangegeven dat deze vorm van landbouw eigenlijk gewoon failliet verklaard is. Hoe gaat hij de boer een toekomst geven zonder dat hij grijpt naar instrumenten als varkensflats? Gaat hij zich richten op de kwalitatieve productie?

De heer **Cramer** (ChristenUnie): Voorzitter. Het is vandaag toch een spannend moment. Wij spreken over de volgende stap in het burgerinitiatief. De heer Maat schetst een beeld van de boerenwereld en geeft daarbij aan dat hij een convenant wil afsluiten. Wat denkt hij met het convenant wel te kunnen bereiken wat een sterke sector niet kan bereiken? Daar ben ik dan wel benieuwd naar.

De heer De Wolf schetst een prettig beeld van zijn business in de horeca-wereld en hoe daar de klant in een time-out binnenkomt en dan niet nadenkt over wat hij eet en over hoe het vlees is geproduceerd. Ik zeg het maar even in mijn woorden. Toch kan de horeca hierin een belangrijke rol spelen, want de klant met een time-out kan worden verteld: hier hebt u een goed verantwoord stukje vlees. Het grappige is dat een klein prijsver-

schil op zo'n avond minder interessant is, want je hebt een goede avond gehad. Dit is een belangrijke rol voor de horeca.

De heer Ramekers sprak over een geromantiseerd beeld dat geschetst wordt in het burgerinitiatief. Maar dan mijn vraag aan hem: leeft hij niet op een verkeerde wolk als productschap als het gaat om het maatschappelijk draagvlak? Want hoe kijken burgers naar de producenten? Keert de heer Ramekers zich niet te veel af van de maatschappelijke omgeving?

Mevrouw **Snijder-Hazelhoff** (VVD): Voorzitter. De heer Ramekers verwijst in zijn notitie naar het sojagebruik en het eventuele gebruik van diersoep, wat in het verleden is gebruikt. In de toekomst zal daarover een discussie ontstaan. Welke invulling kan het gebruik van diersoep vervullen bij het minder gebruiken van soja? Daar is een relatie tussen. Welke effecten zijn ervan te verwachten?

CE Delft heeft in zijn notitie geschreven dat de prijselasticiteit waarmee het CPB werkt in relatie met een eventuele afname van het vleesverbruik vanwege die kleine prijsverhoging, niet correct is. Ik wil van beiden, maar zeker ook van het CPB horen hoe men daar tegenaan kijkt.

De heer **Maat** (LTO Nederland): Mevrouw Van Velzen heeft gevraagd naar mijn reactie op de afname van de werkgelegenheid in het referentiescenario, waarbij er bijna niets verandert. Inderdaad zou de werkgelegenheid ook dan afnemen, alleen niet in deze vorm en veel geleidelijker. Dat heeft te maken met het feit dat land- en tuinbouw een economische sector is. Er zijn technische vernieuwingen zoals ook in andere sectoren, en dat betekent dat met gelijkblijvende productie er uiteindelijk minder mensen in zullen werken, al zal de dienstverlening eromheen wellicht wat toenemen. Dat is de realiteit. Wat is ons antwoord daarop? Wij vinden dat goed ondernemerschap de beste waarborg is dat er zoveel mogelijk mensen in de primaire sector werkzaam blijven. Wij bevorderen dat via voortdurende scholing. Voorts kijken wij heel scherp naar de randvoorwaarden waaronder geproduceerd kan worden. Op dat punt is het lastiger geworden, want Nederland loopt in de publieke discussie voorop bij de non trade issues met betrekking tot het bedrijf zelf. Dierenwelzijn is in Nederland uitermate belangrijk. Niet voor niets doet 40% van onze bedrijven meer dan wettelijk verplicht is. Dat speelt hier echt, en daarop proberen wij in te spelen. Internationaal gezien streeft Nederland naar een volledige liberalisatie van de handel, maar het moet zich wel goed realiseren dat daarmee anderen op de markt komen aan wie niet die eisen worden gesteld die Nederland wel stelt. Dat maakt het gewoon lastig. Om ervoor te zorgen dat de schaalvergroting in elk geval met behapbare stappen gaat, en niet leidt tot een nog forsere sanering, zijn wij in voor een maatschappelijk convenant om de extra eisen die wij hebben zodanig te vertalen dat de consument daarmee in zijn koopgedrag ook daadwerkelijk rekening houdt. Dat is ons concreet antwoord op dat punt. Vandaar dat wij het convenant nodig hebben. Het wordt een hele lastige weg, het is vechten, duwen en trekken, in lange termijnen denken, maar wij zien geen andere weg.

De heer **Cramer** (ChristenUnie): De heer Maat schetst een weg waarin hij langs de wetten van de logica wil komen tot een oplossing. Maar in de discussie met de burger zou hij huisbezoeken bij zestien miljoen mensen moeten afleggen wil hij dat allemaal op een rijtje kunnen zetten. Naast de grondige argumenten in het burgerinitiatief, speelt ook voor een deel emotie mee. Dat kan de heer Maat niet afvangen in een convenant.

De heer **Maat** (LTO Nederland): Nee, in een convenant kun je wellicht geen emotie afvangen. Maar wij willen een transparante sector zijn, en ik durf te stellen dat wij bij de Nederlandse burger er gemiddeld toch goed op staan, dat toont onderzoek aan. Wij weten best dat er hier en daar

discussie is over bepaalde vormen van dierhouderij of transport of wat daarmee samenhangt, maar wij hebben een goed product en wij willen geen discussie over onze producten op onze afzetmarkten. Het debat gaan wij aan. Wij zullen kijken of convenanten de oplossing zijn. Ik kan mij er natuurlijk gemakkelijk van afmaken door te stellen dat de burger iets heel anders doet dan de consument, maar wij willen om die reden niet achteroverleunen. Bij ons ligt de optimale uitdaging om de burger en zijn consumentengedrag dichter bij elkaar te brengen. Wij willen dat de consument enerzijds en de burger anderzijds meer naar elkaar toe kruipen in gedrag en uitingen. Dat is de reden waarom wij op dit moment geen betere vorm zien dan een convenant.

Mevrouw **Thieme** (PvdD): De heer Maat verwijst naar landen waar het slechter is gesteld met het dierenwelzijn. Hij stelt dat wij vooroplopen, maar dat is geen juiste voorstelling van zaken. Alle landen binnen Europa moeten zich houden aan de Europese regelgeving, en het is in Polen niet slechter dan in Nederland. Men gebruikt vaak als argument ten opzichte van de burger dat wij hier anders de Braziliaanse kippen op de markt zouden krijgen. Daar zijn de welzijnsomstandigheden echter net zoals die in Nederland. Sterker nog, de kippen hebben daar meer ruimte dan in Nederland. De burger wordt op dit moment vaak verkeerd voorgelicht. Het is een onzinverhaal dat wij, als hier de bio-industrie verboden wordt, dan allemaal dieronvriendelijke producten krijgen uit andere landen.

De heer **Maat** (LTO Nederland): Ik heb geen goedkoop verhaal gehouden dat wij hier niets willen omdat anderen ons anders de markt uit zouden drukken. Ik bestrijd overigens de mening van mevrouw Thieme dat Nederland achterop zou lopen, want wij hebben te maken met Europese regels...

Mevrouw **Thieme** (PvdD): Ik heb niet gezegd: achteroplopen. Ik heb gezegd: vooroplopen.

De heer **Maat** (LTO Nederland): ... en dan lopen wij wel degelijk voorop. Ik durf te stellen dat wij bij de top vier van Europa behoren op gebied van dierenwelzijn, en wereldwijd gezien lopen wij helemaal voorop. Het aantal kippen per vierkante meter in Brazilië met zijn 35 graden is een ander aantal dan in een land waar het 20 graden is. Ik verwijs naar de Europese rapporten met parameters voor het meten van welzijn. Ik durf de stelling aan dat wij in Nederland op dit moment een niveau hebben dat stukken beter is.

De heer **Swinkels** (LTO Nederland): Even kort wat feiten. Er zijn onderzoeken uitgevoerd, onder andere door ASG, waarbij die vergelijking letterlijk gemaakt is. Daar komt duidelijk uit naar voren dat Nederland verdergaat in de vertaalslag van Europese naar nationale wetgeving. Daarnaast hebben wij fiscaal en financieel met VAMIL/MIA een systeem van Maatlat Duurzame Veehouderij uitgewerkt voor de pluimveehouderij en voor de varkenshouderij. In die maatlaten zijn bovenwettelijke dierenwelzijneisen opgenomen. Veel ondernemers die op dit moment investeren, houden daar rekening mee. Dat is dus een stimulus vanuit de overheid die ondernemers oppakken. Verder is uitgewezen dat de naleving van de handhaving in Nederland – en dat is een compliment voor de overheid – op een zeer hoog peil staat, wat in feite ook borgt dat de zaken die wij op Europees niveau afspreken, vertaald naar Nederlands niveau, werkelijk nageleefd en gehandhaafd worden. Op al die punten lopen wij voorop. Daarbovenop houden wij, anticiperend op de komende wetgeving in onze bedrijfsontwikkeling, rekening met de eisen van de toekomst en niet met de eisen van gisteren.

De heer **Waalkens** (PvdA): De heer Maat spreekt over een convenant, maar wie zijn dan de contractpartners? En wat moet de rol van de overheid daarin zijn? Hoe breed moet dat convenant zijn opdat niet alleen het laaghangend fruit wordt geplukt?

De heer **Maat** (LTO Nederland): Ik heb even het beeld geschetst van hoe het politiek ervoor staat. In een tijd van globalisering gaan de grenzen open en is er geen andere weg dan via maatschappelijke convenanten, omdat er gewoon een open markt is. Wie willen wij allemaal aan tafel hebben? Wat ons betreft ledenorganisaties zoals de Dierenbescherming, de Consumentenbond, supermarkten en de verwerkende industrie. Dat betekent niet dat je in een convenant alles kunt vangen, dat klopt. Als maatschappelijke organisatie vertegenwoordigen wij 70% van de Nederlandse land- en tuinbouw. Als wij ervoor gaan, en onze leden staan erachter, zullen wij een stevige poging wagen om afspraken te maken die vertaald kunnen worden naar de consument. Als er een kostprijsverschil optreedt, moeten wij dat nadrukkelijk met elkaar bespreken.

De heer **Swinkels** (LTO Nederland): Een voorbeeld van zo'n convenant heeft in de biologische houderij plaatsgevonden, waar bedrijfsleven tot en met retail zich gecommitteerd hebben aan het neerzetten van die sector. Met veel steun van de overheid – onderzoek, investeringssubsidies – heeft dat erin geresulteerd dat Nederland nu een stevige positie heeft in de biologische houderij, ook op de vleesmarkt. Dat is zo'n voorbeeld van een convenant.

De heer **Maat** (LTO Nederland): Wij willen in de intensieve houderij niet afhankelijk zijn van inkomenssubsidies. Dat is gebaseerd op de huidige politiek. Voor zover er inkomenssubsidies en productsteun waren, worden die losgekoppeld. Dat beleid is door de Kamer aangenomen. Dat is voor ons de realiteit, maar de realiteit van vandaag de dag is ook dat deze sector wel zelf zijn broek ophoudt. Voor zover er sprake is van bijdragen, is dat vanwege maatschappelijke eisen en milieueisen. Daarvoor geldt een kleine tegemoetkoming. In Europees verband is er soms nog sprake van een zekere systematiek van heffingen of soms heel kleine exportbijdragen, maar ook die zijn nagenoeg uitgefaseerd. Zij hielden vooral verband met het kostenniveau in Europa. Er komt een «health check» aan en 90% van die bedragen is al uitgefaseerd. Ongetwijfeld zal dat naar de 100% gaan. Mevrouw van Gent heeft gevraagd of wij onze kop boven het maaiveld uit willen steken met een visie. Economisch doen wij dat al; wij zijn als land- en tuinbouw de grootste exportsector van de Nederlandse economie. Onlangs heeft een onderzoek van de Rijksuniversiteit Groningen opgeleverd dat van de veertig meest innovatieve sectoren in Nederland, er twintig uit de land- en tuinbouw komen, dus economisch staan wij ons mannetje. Blijft de vraag hoe je zorgt voor maatschappelijke acceptatie. Ik heb al aangegeven, en dat staat ook in ons stuk, dat wij met betrekking tot die dierhouderij best de discussie willen aangaan, maar wij moeten wel ondernemer blijven. Wij zijn bereid, onze nek uit te steken samen met andere organisaties. Wij zullen het initiatief nemen. De minister van LNV heeft het aangekondigd in haar plan over dierenwelzijn. Die handschoen nemen wij op.

LTO is de eerste organisatie in Europa die met een eigen visie is gekomen voor het gemeenschappelijke landbouwbeleid voor 2013. Er wordt een duidelijke richting aangegeven. Op dat punt hebben wij een stevige toekomstagenda, en dat is ons geraden ook, want wij zijn een economische sector en onze ondernemers verwachten dat ook. In die zin hebben wij toch wel onze kop boven het maaiveld uitgestoken.

Mevrouw **Van Velzen** (SP): De heer Maat zegt dat de sector zijn eigen broek kan ophouden. De subsidies die Milieudefensie wil, daar kunnen wij

niet op leunen, vindt hij, want die kunnen elke vier jaar veranderen. Is hij ook van mening dat de slachtpremies, exportpremies en de subsidie voor de luchtwassers afgeschaft kunnen worden? Is dat de oproep van LTO?

De heer **Maat** (LTO Nederland): De intensieve veehouderij heeft op dit moment geen productsubsidies, dus dat is niet aan de orde.

Mevrouw **Van Velzen** (SP): Dat heb ik ook niet gezegd. Ik spreek over subsidies in het algemeen, niet over inkomensubsidies of productsubsidies. Ik heb een paar voorbeelden genoemd.

De heer **Maat** (LTO Nederland): Wij hebben gesproken over deze sector en ik heb aangegeven wat het grote gevaar is als je voor 80% afhankelijk wordt van die subsidies gezien in de huidige situatie. Ik heb ook aangegeven dat het mijns inziens politiek een lastig verhaal wordt. Dat geldt ook voor de structuur van het bedrijf. Als ondernemer – ik probeer niet alleen op de stoel van de burger maar ook op de stoel van de ondernemer te zitten – moet je goed nadenken of je deze draai wel kunt maken: omschakelen van een 100% marktsysteem naar een systeem met 80% subsidie, een investering van €400 000 à €500 000 per bedrijf voor dertig jaar, en een politiek die elke vier jaar wisselt. Wij vinden dat geen begaanbare weg.

Mevrouw **Van Velzen** (SP): Mijn vraag ging nadrukkelijk niet over die kant van de subsidies, maar over de huidige subsidies. De heer Maat komt toch ook naar het rondetafeloverleg om antwoorden op vragen te geven?

De heer **Swinkels** (LTO Nederland): Mijnheer Maat heeft die vraag beantwoord. Subsidies op luchtwassers et cetera zijn bovenwettelijke investeringen die maatschappelijk wenselijk geacht worden, en daarin worden onze ondernemers gefaciliteerd. Dat is iets anders dan dat je puur vanuit de markt subsidies aanwendt voor de intensieve veehouderij. Dat is op dit moment niet aan de orde. Dat geldt bijvoorbeeld ook voor de VAMIL/MIA-regeling, die niet alleen voor de land- en tuinbouwsector gelden maar breed voor elke economische sector beschikbaar is.

Mevrouw **Van Velzen** (SP): De subsidies waarover Milieudefensie spreekt gaan toch ook over bovenwettelijke eisen? Wat is het verschil?

De heer **Swinkels** (LTO Nederland): In het rapport van Milieudefensie wordt gesproken over inkomenssteun. Als je de cijfers van het CPB vergelekt met het referentiescenario, wordt de ondernemer in de plannen van Milieudefensie voor 90% afhankelijk van inkomenssteun van de overheid. Het CPB heeft toen al uitgesproken, het niet waarschijnlijk te achten dat ondernemers daar instappen. LTO spreekt uit dat zij het onmogelijk acht dat ondernemers daar instappen; dat zullen zij nooit en te nimmer doen.

De heer **Maat** (LTO Nederland): De heer Cramer heeft gevraagd wat het convenant voor meerwaarde heeft voor het maatschappelijk draagvlak en of het een oplossingsrichting is. Nee, op zich blijft het harde economie, maar met name bij die maatschappelijke punten die aan de orde zijn, nemen wij de burgers wel degelijk serieus. Voor een aantal partijen ligt er ook de opdracht om het denken van de burger in de richting te bewegen van wat hij als consument doet. Dan zijn wij daar zeer voor. De huidige minister van LNV heeft de voorzet gedaan. Wij zijn bereid om daarin de nodige energie te steken. Wij hopen dat zoveel mogelijk partijen daarbij aan tafel zitten; partijen die enig draagvlak vertegenwoordigen in de samenleving zoals de Dierenbescherming, de Consumentenbond, de retail en de verwerkende industrie. Daar zien wij veel in. Wij denken dat deze weg beter begaanbaar is. Die partijen vertegenwoordigen een behoorlijk

aantal mensen, in tegenstelling tot veel stichtingen. Wij kiezen nadrukkelijk voor organisaties die een grote rol spelen in de maatschappij.

De heer **Ramekers** (PVE): Mevrouw Thieme begon haar vraag met een inleiding over globalisering, liberalisering en WTO. Vervolgens sprak zij het vermoeden uit dat ik iets zou gaan zeggen over non trade concerns, en dat zou ik ook wel willen. Wij zijn het wel eens over de non trade concerns. Alleen het verschil tussen ons is dat mevrouw Thieme de non trade concerns noemt en overgaat tot de orde van de dag, terwijl wij, ziende dat er niets gerealiseerd wordt, vrezen dat de vee- en vleessector in WTO-verband het kind van de rekening zal worden. Sterker nog, misschien is een WTO-akkoord voor de vee- en vleessector niet interessant en is het beter om geen akkoord te hebben. Het bepaalt voor ons het perspectief met betrekking tot het burgerinitiatief. Dat is mijn grote zorg. Realiseert mevrouw Thieme zich dat, volgens de berekeningen van Falconer inzake bijvoorbeeld het varkensvlees, dit ertoe leidt dat 1 miljoen ton op jaarbasis in Europa heffingsvrij kan worden ingevoerd? Kan zij zich dat voorstellen? Ik wil over de WTO, de non trade concerns en welzijnsinvesteringen dus alleen maar zeggen dat het allemaal best kan, maar dan wel graag onder gelijke concurrentievoorwaarden. Het plegen van welzijnsinvesteringen wordt bemoeilijkt als die voorwaarden niet gelijk zijn. Ook welzijnsinvesteringen moeten gewoon renderen. Mevrouw Thieme heeft gevraagd wat er zoal gebeurt in de sector. Er zijn tal van private initiatieven op het gebied van kip, kalf en varken. Maar wij redeneren toch vanuit de markt. Wij verschillen waarschijnlijk van mening over de manier waarop je een en ander zou moeten aansturen. Wij roepen: de markt is het stuurmechanisme. Mevrouw Thieme zegt waarschijnlijk: vaderschap staat zal het moeten regelen. Daar ben ik niet voor.

Mevrouw **Thieme** (PvdD): Ik was vorige week in Zwolle waar boeren en burgers samen, hand in hand, protesteerden tegen de varkensflats waar de boerenorganisaties zo voor zijn. Varkensflats gaan ten koste van de werkgelegenheid omdat het vooral een intensivering betekent en het fabrieksmatig houden van dieren. Dat is waar de heer Ramekers op inzet, heb ik het idee, om mee te kunnen gaan in de wereldconcurrentie. Maar het gaat ten koste van de kleinschalige boerderijen; de boeren die willen produceren zoals zij dat eigenlijk altijd al hebben willen doen, namelijk met weinig dieren, waarmee zij persoonlijk contact hebben en waarmee zij kwaliteitsproducten kunnen produceren. Bij LTO, PVE en al die andere organisaties hoor ik een tegengesteld geluid. Ook de PVE wil door met de grootschaligheid en met de intensivering van de veehouderij. Die intensivering is niet houdbaar. In de wereld is er momenteel een enorme concurrentiedruk vanuit andere landen. Als klein land kunnen wij dat niet bijhouden, tenzij wij inderdaad van Nederland één grote varkensflat maken.

De heer **Ramekers** (PVE): Wij zijn een van de grote exporteurs van agrarische producten, dus wij staan ons mannetje wel, in het primaire stuk maar ook in de rest van de kolom. Wij zijn wereldberoemd om ons agrocomplex en onze kennisinfrastructuur. Dat kun je gebruiken om de rest van de wereld een beetje in te richten naar de maatschappelijke normen die wij hier hanteren.

De keuze voor de bedrijfsomvang ligt niet bij ons, die ligt bij de ondernemer zelf. Daar sturen wij niet in, dat gebeurt vanuit de markt. Mensen hebben een eigen keuze. Telkens weer wordt het beeld gecreëerd alsof schaalvergroting per definitie leidt tot minder dierenwelzijn. Ik begrijp niet waar dat vandaan komt, het is echt onzin. Als iemand een klein bedrijf wil, gaat hij zijn gang. Er zijn ook kleine bedrijven. Ik begrijp niet waar mevrouw Thieme dat beeld vandaan haalt.

Mevrouw **Thieme** (PvdD): Ik krijg klachten van boeren die zeggen dat LTO en PVE kiezen voor het grote geld, voor die paar grote varkens kippenboeren die graag veel geld willen verdienen met varkensflats en kippenfabrieken. De boer die maatschappelijk verantwoord wil ondernemen – kleinschalig, en dat beantwoordt aan het burgerinitiatief – krijgt geen steun van de boerenorganisaties. Ik wil een lans breken voor die boeren.

De heer **Koopmans** (CDA): De heer Ramekers suggereerde dat de huidige Nederlandse markt met zijn hoge standaarden op het gebied van dierenwelzijn juist vanwege zijn omvang een bijdrage kan leveren aan het verbeteren van dierenwelzijn in heel de wereld. Klopt dat?

De heer **Ramekers** (PVE): Ja, dat klopt. De heer Koopmans moet dat toch wel weten. Nog niet zo lang geleden was ik met een handelsdelegatie in China. Als je hoort hoe Chinezen denken over de Nederlandse positie, de Nederlandse kennis en de Nederlandse infrastructuur, dan is er nog een markt te winnen op dat thema. Daar kun je natuurlijk je voordeel mee doen.

Als reactie op mevrouw Thieme geef ik aan dat er talrijke waardevolle projecten in ontwikkeling en zelfs in de markt zijn. De heer Cramer heeft gesproken over maatschappelijke acceptatie. Wij moeten dit sprookjesboek snel sluiten en overgaan tot de orde van de dag. Dat wil niet zeggen dat wij als productschap niet openstaan voor contacten en voor de dialoog met de samenleving. Natuurlijk, wij staan voorop! Maar als men vindt dat er in onze productiewijze tegen de achtergrond van maatschappelijke acceptatie iets veranderd moet worden, kan die verbetering alleen maar stap voor stap plaatsvinden, vanuit de markt gestuurd en op basis van een level playing field. Dat zou de lijn moeten zijn, en dan komen wij vanzelf uit bij maatschappelijke acceptatie.

Mevrouw Snijder sprak over soja en diermeel. Ik weet niet precies wat het zou betekenen als je soja zou vervangen, maar mevrouw Snijder weet ongetwijfeld dat wij voorstander zijn van het weer gebruiken van diermeel. Als diermeel weer gebruikt mag worden, heeft dat positieve effecten op het gebruik van soja, alleen de verhouding in cijfers ken ik niet.

Mevrouw **Snijder-Hazelhoff** (VVD): Mijn vraag was welke effecten wij kunnen verwachten als er inderdaad weer diermeel terugkomt in het gebruik in plaats van soja. Het zou goed zijn als wij daar een beeld van hadden.

De **voorzitter**: Dat wordt schriftelijk naar de commissieleden gezonden.

De heer **Wolleswinkel** (NOP): De heer Koopmans is ingegaan op de commissie-Alders uit 1999. Ik geef even kort de inhoud weer van de afspraken die toen zijn gemaakt: in die tijd hebben het bedrijfsleven, de organisatie van pluimveehouders, natuur- en milieuorganisaties en deskundige groepen daaromheen bij elkaar gezeten om te kijken hoe je welzijn een grotere plek kunt geven in de dierhouderij. Nadat er veel aan elkaar gesnuffeld en geroken was omdat men elkaar aanvankelijk niet echt vertrouwde, is er ineens een doorbraak gekomen. Die kwam toen de toenmalige, net aangetreden minister Brinkhorst in Europees verband afspraken maakte over een kooiverbod voor pluimvee in 2012. Toen begreep iedereen dat er, als je iets in de tijd plaatst, ook echt iets moet gebeuren op enig moment. Uitgaande daarvan heeft men berekend wat men op basis van afschrijftermijnen en dergelijke in de komende dertien jaar zou moeten doen. Er is toen nadrukkelijk gepleit, ook door de NOP, voor een ander systeem van huisvesting. De kooi zal verdwijnen en wij zetten in op alternatieve huisvesting, zeg maar de scharrelhuisvesting. Er waren toen maar weinig scharrelbedrijven. Uiteindelijk hebben wij samen

uitgesproken dat dit gestimuleerd moet worden, liefst versneld. Wij zijn bij de minister geweest om te vragen of hij daar stimuleringssubsidies voor overhad. Dat was duidelijk niet het geval. Wij hebben ook gepleit voor een mogelijke afbraaksubsidie om het slopen van die kooien te versnellen. Ook daarop was het antwoord negatief. De sector moest het zelf maar doen met als gevolg dat in Oost-Europa nog steeds batterijeieren in kooien worden geproduceerd. Achteraf gezien was het goed dat de sector het zelf heeft gedaan. Bewust is gekozen voor een omschakelingsstraject, zodat op dit moment meer dan de helft van de legpluimveedieren alternatief gehuisvest wordt, en dat zet nog steeds door, zij het nu wat minder omdat de markt niet meer opneemt. Dat is een groot probleem, want als een pluimveehouder meer krijgt voor kooi-eieren dan voor scharreleieren, houdt het omschakelen gewoon op, dat is een economische wet. Wat ons betreft zou het door mogen zetten, maar je ziet ook wel de grenzen. Ook voor het vleespluimvee zijn destijds afspraken gemaakt, en daarbij is toen letterlijk aangesloten bij afspraken die al waren opgeschreven door de Raad voor Dieraangelegenheden, een college waar alle maatschappelijke groeperingen in vertegenwoordigd zijn. Die afspraken gingen niet alleen over de bezetting van het aantal dieren per stal en per meter, maar ook over uitvalpercentages, begeleiding door dierenartsen en over een paspoort dat als het ware met alle dieren «meegaat» om de zaak inzichtelijk en transparant te maken. Daarmee is toen begonnen en wij zijn daar nog steeds mee bezig. Kortom, wij zijn naar mijn idee op de goede weg en ontwikkelingen die daarbij passen, sluiten vaak naadloos aan op wat al in gang gezet is. Ik pleit in dit soort situaties altijd voor geleidelijkheid, waarbij de richting wordt gevolgd die aanvankelijk is ingezet.

De heer **Waalkens** (PvdA): Hoe is een en ander nu te rijmen met een stap terug met de verrijkte kooien?

De heer **Wolleswinkel** (NOP): De verrijkte kooi is indertijd in de afspraken die minister Brinkhorst maakte, in Europees verband genoemd. Daar is het woord bedacht, niet in het overleg in de commissie-Alders. De verrijkte kooi wordt gezien als een nieuw te ontwikkelen vorm tussen scharrel en de batterij in, waarbij – en dat is de spanning juist van dat huisvestingsstelsel – nadrukkelijk gezocht wordt naar vormen waarin het dier zijn natuurlijk gedrag met zitstokken, stofbaden en legnesten moet kunnen vertonen. Die ontwikkeling is gaande, en er zijn al diverse generaties verrijkte kooien, waarbij de jongste generatie in mijn perceptie veel beter is dan de allereerste.

Mevrouw **Sevenster** (CE Delft): In antwoord op mevrouw Van Gent: wij vinden inderdaad dat in de studie van het CPB en het MNP de externe effecten van het voorstel ten opzichte van het basisscenario wat onderbelicht zijn. Wij zijn gaarne bereid om daarover van gedachten te wisselen. Dat is ook wel ter sprake geweest, maar vanwege allerlei tijdlimieten is daar niet op ingegaan. Aan het begin van het traject hebben wij aangegeven dat wij daarover graag meedenken, en dat is nog steeds het geval. Mevrouw Van Velzen heeft gevraagd of het beeld van die externe effecten eigenlijk wel compleet is. Helemaal compleet is per definitie een moeilijke zaak, maar ik denk dat het beeld wel compleet genoeg is om veel mee te doen. Het is een lastige materie, maar er is wel degelijk veel bekend. Een van de lastigste punten is waarschijnlijk het effect dat buiten de landsgrenzen optreedt. De hele wereld speelt een rol bij de productieketens van vlees. Met name het effect dat samenhangt met het landgebruik, dus zowel het landgebruik voor de productie van veevoer als het landgebruik voor het houden van vee, is een lastig punt. De afname van de biodiversiteit en op welke plekken die het belangrijkste is, is wellicht een detail. Maar het beeld dat er heel grote externe effecten een rol spelen bij de vleesproductie, is heel belangrijk. Wij doen daar op dit moment zelf onder-

zoek naar. Wij hebben tot nu toe geen uitgebreide onderzoeken gedaan. Een aantal jaren geleden hebben wij wel in opdracht van Milieudefensie zaken uitgezocht met betrekking tot de externe kosten. Maar de vraag is natuurlijk hoe je die externe effecten kunt vertalen naar een heffing of een andere manier van financieel ingrijpen op het consumptiestadium. Dat vinden wij een belangrijke optie.

Mevrouw **Van Velzen** (SP): Mevrouw Sevenster zegt dat het beeld duidelijk is, misschien niet buiten maar wel binnen de landsgrenzen. Voor mij is het niet duidelijk. Ik zie namelijk verschillende ramingen van de externe kosten die veroorzaakt worden door de veehouderij. Mag ik mevrouw Sevenster uitdagen om met een literatuuroverzicht of iets dergelijks te komen waaruit dat duidelijke beeld ontstaat?

Mevrouw **Sevenster** (CU Delft): Het beeld is niet zo compleet dat je de exacte hoogte van die externe effecten precies kan weergeven, maar een ondergrens daarvan waarschijnlijk wel. Het is een feit dat er hogere externe kosten zijn ten opzichte van de huidige prijs die ervoor betaald wordt. Ongetwijfeld zou er verder naar gekeken kunnen worden. Het verschilt ook erg per type vlees. Vandaar waarschijnlijk de verschillende getallen in de literatuur.

Mevrouw **Van Velzen** (SP): Is mevrouw Sevenster in staat om een overzicht te geven van onderzoeken die gedaan zijn? Ik vind er verschillende die elkaar heel erg tegenspreken. Zeker als wij verdergaan met het burgerinitiatief, zullen wij daar aanvullend onderzoek naar moeten laten doen.

Mevrouw **Sevenster** (CU Delft): Ja.

De **voorzitter**: Mevrouw Sevenster zegt dat overzicht toe.

De heer **Koopmans** (CDA): Zou mevrouw Sevenster in aanvulling op dat overzicht een beeld kunnen schetsen hoe het zit in internationaal opzicht? Want wij praten nu over het burgerinitiatief, niet over het afschaffen van de veehouderij in de wereld – sommigen doen dat, maar daar gaat het nu niet over – dus is het relevant om te weten hoe dat zit in Nederlands perspectief als wij dit zouden doen in relatie tot wat er in het buitenland gebeurt. Daar gaat het natuurlijk om. Kan mevrouw Sevenster daar wat mee, of wordt dat heel ingewikkeld?

Mevrouw **Sevenster** (CU Delft): Kan de heer Koopmans die vraag iets verder toelichten?

De heer **Koopmans** (CDA): Ik denk dat het niet zo moeilijk is. Als er een vraag komt naar allerlei kosten die nog niet inzichtelijk zijn gemaakt met betrekking tot de veehouderij, dan kun je dat doen voor de wereld, en dan kun je dat doen voor Nederland. Stel dat wij het idee van het burgerinitiatief overnemen, dan betekent dit dat er in Nederland minder varkens komen en in het buitenland meer. Kan mevrouw Sevenster in dat perspectief bezien ook nog een beeld schetsen?

Mevrouw **Sevenster** (CU Delft): De externe effecten hebben vooral een relatie tot een heffing of, zoals een aantal andere partijen heeft voorgesteld, een verandering van het btw-tarief. Dat grijpt in op een van de onderdelen van het burgerinitiatief. De heer Koopmans wil de verschillen weten tussen nationaal en internationaal. Wij kunnen niet aangeven wat het effect zou zijn van een dergelijke heffing op de omvang van de veestapel. Ik kreeg de indruk dat hij dat wilde weten.

Mevrouw **Snijder-Hazelhoff** (VVD): Mevrouw Sevenster vraagt waarom een aantal zaken niet is meegewogen en buiten schot is gebleven. Ik hoor graag een reactie van het CPB en het MNP, omdat wij vanmorgen hebben stilgestaan bij een aantal aspecten die wel en niet zijn meegenomen.

De heer **Westhoek** (MNP): Wij hebben de vraag van de Kamer beantwoord wat de effecten zijn van het burgerinitiatief en van het referentiescenario – dat laatste betekent doorgaan met de huidige ontwikkeling in de veeteelt. Wij hebben gekeken naar de effecten op het milieu, dierenwelzijn en een aantal andere aspecten. Dat hebben wij niet alleen voor Nederland gedaan, maar ook voor het buitenland. In ons boekje hebben wij gerapporteerd dat wij verwachten dat het mondiale effect van het voorstel 0,2 megaton CO₂-reductie is, wat relatief weinig is vergeleken met de Nederlandse emissie, laat staan vergeleken met de mondiale emissie. Dat staat op pagina 58 van ons boekje. In geld uitgedrukt zou het 4 à 10 mln. per jaar schelen. Dat effect is zo klein omdat het voorstel de vleesconsumptie nauwelijks beïnvloedt. Het scheelt in Nederland 2,5% aan vleesconsumptie. De vleesconsumptie hangt nauw samen met het landbeslag en de CO₂-emissie. Vandaar dat het effect van het voorstel vrij gering is op de CO₂-emissie. Ons is niet gevraagd om het effect van de gehele veehouderij in beeld te brengen. Ons is gevraagd, het verschil aan te geven tussen het burgerinitiatief en referentiescenario. Voor het landbeslag hebben wij eenzelfde berekening gemaakt, en dan komen wij uit op 35 000 ha die minder nodig zou zijn voor de vleesproductie. Wij denken zelfs dat dit wat aan de hoge kant is. Misschien leidt het burgerinitiatief mondiaal zelfs tot meer landbeslag, omdat de voederconversie van dieren iets achteruitgaat. Dieren hebben meer voer nodig om dezelfde hoeveelheid vlees te produceren, er is grond nodig voor uitloop en nog een aantal andere factoren. Dus waarschijnlijk leidt het voorstel tot een nogal marginaal effect op het landbeslag mondiaal, en er is ook een zeer klein effect op de biodiversiteit. Het MNP heeft wel andere studies gedaan naar de effecten van de veehouderij op de biodiversiteit. Ik verwijs naar ons rapport Cross-roads of Life on Earth, dat onlangs is verschenen.

De heer **Waalkens** (PvdA): Als je de effecten verkapitaliseert, komt daar een bedrag uit, maar dat kun je alleen maar beoordelen als je dat kunt afzetten tegen andere bedragen.

De heer **Stolwijk** (CPB): Het is het verschil tussen twee bedragen. Wat is de mutatie in het landgebruik of in de CO₂-uitstoot? Dat kun je waarderen tegen een bedrag. Waar mijn collega de heer Westhoek over spreekt en waar de studie over gaat, is de mutatie. Het zijn geen absolute bedragen die ergens mee worden vergeleken, nee, er is een basisscenario – doorgaan op de huidige weg – en er is een scenario waarin wij de ingrepen doen zoals voorgesteld door het burgerinitiatief. Wat is nu het verschil? En dan komen wij uit op die betrekkelijk kleine bedragen, die in veel gevallen negatief zijn in termen van veel milieueffecten omdat het probleem een beetje naar het buitenland verschoven wordt. In Nederland zelf heb je natuurlijk een positief effect.

Mevrouw **Sevenster** (CE Delft): Het feit dat de consumptie zo weinig naar beneden gaat is natuurlijk een van de redenen waarom die mondiale externe effecten niet zoveel verschillen. Daarbij komt dan direct de vraag van de prijselasticiteit van mevrouw Snijder om de hoek kijken. Wij hebben het gevoel dat die aan de lage kant is als je het vergelijkt met de literatuur die daarover bestaat. Mijn collega zal dat nader toelichten. Ik ben blij dat de heer Westhoek de studie van het MNP van afgelopen zomer noemt, want daaruit blijkt heel duidelijk dat een van de beste mogelijkheden om de achteruitgang van de biodiversiteit te stoppen wel degelijk het afnemen van de vleesconsumptie is.

Mevrouw **Korteland** (CE Delft): Zonet werd al even de economische waardering genoemd van de kosten en baten. Wij vinden het toch jammer dat in het huidige rapport van het CPB en het MNP geen poging is gewaagd om de milieueffecten en de effecten op dierenwelzijn economisch te waarderen, maar in hun eigen termen te laten. De heer Westhoek gaf aan dat dit is gebeurd vanwege de tijd en vanwege het feit dat waarden nogal arbitrair kunnen zijn. Uiteraard is er altijd discussie mogelijk over de waarden, maar toch menen wij dat het belangrijk is om op basis van een conservatieve inschatting een beeld te geven van het batenplaatje wat er aanhangt. Het CPB en het MNP presenteren wel de economische kosten en roepen daarmee het beeld op dat die hoog zijn, terwijl natuurlijk ook de milieueffecten en de effecten op dierenwelzijn meegenomen dienen te worden. Dus ook al doen zij een inschatting op basis van conservatieve waarden, dan lijkt mij dat toch beter dan het in het geheel niet meenemen daarvan.

De heer **Stolwijk** (CPB): Dat wij niet-markteffecten niet in euro's hebben uitgedrukt, heeft niet alleen te maken met het feit dat wij te weinig tijd hadden – wij hadden maar zes à zeven weken voor de hele studie – maar ook met het discutabele karakter, een principiële discussie die binnen de economie nog lang niet uitgewoed is over de vraag of niet-markteffecten zoals biodiversiteit, CO₂-uitstoot, natuur, dierenwelzijn zomaar in euro's kunnen worden uitgedrukt. Het CPB is er altijd van uitgegaan, zeker de vorige directeur was er een groot voorstander van, om zeer terughoudend te zijn bij het plakken van de euro's op elke vorm van niet-markteffect. Wij schetsen de effecten, voor een deel kunnen die op een evidente manier in euro's worden uitgedrukt, voor een ander deel niet, en dat beeld leggen wij voor aan de politiek. Vervolgens vragen wij de politiek om een afweging te maken. Stel dat wij het omgekeerde deden en dat wij alles in euro's zouden uitdrukken, dan komt er één getal uit. Als je achter je studie staat, zou het volkomen irrationeel voor de politiek zijn, in alle redelijkheid, om het plan niet over te nemen als het getal een plus geeft, en wel over te nemen als het een min geeft. Dat is een belangrijke reden waarom wij daarin zeer terughoudend zijn, maar het zegt natuurlijk helemaal niets over het belang van iets. Het belang van dierenwelzijn hangt wat ons betreft totaal niet af van het feit of je er al dan niet een eurobedrag aan vastknoopt. Dat is een principiële keuze voor ons geweest.

De heer **Koopmans** (CDA): De CDA-fractie heeft niet zoveel met de inhoud van het burgerinitiatief, maar wel met een zorg die erin wordt genoemd, namelijk alles wat te maken heeft met de ontbossing. Ik vernam zonet de ontluisterende opmerking dat het burgerinitiatief misschien wel tot meer internationaal ruimtegebruik zou leiden. Het is dus nog gekker! Het laatste idee waarvan ik dacht: daar moeten wij naar kijken, is mij net ontnomen. Misschien kan de heer Van Eck daarop reageren.

De heer **Van Eck** (Milieudefensie): Ik ben bereid op elke inhoudelijke vraag van de heer Koopmans in te gaan. Hij geeft aan dat het CDA niet zoveel heeft met de inhoud van het burgerinitiatief, maar die wijsheid kan misschien nog komen en wij zijn nog niet klaar met de besluitvorming. Ik zat al een beetje op hete kolen, dus ik ben blij dat de heer Koopmans mij in het gesprek betreft. Wat heel erg speelt, is hoe wij omgaan...

De **voorzitter**: U kunt overal aan meedoen. Als u het aangeeft, geef ik u het woord.

De heer **Van Eck** (Milieudefensie): Misschien ben ik te bescheiden. Wat in Nederland speelt, is voor een deel ook goed rentmeesterschap. Wij hebben een veestapel van 450 miljoen landbouwhuisdieren die wij zelf niet kunnen voeden. Daarvoor moeten wij aan de andere kant van de

wereld voer halen, en dat gebeurt niet op een manier die conform maatschappelijk verantwoorde standaarden is. Wij exporteren meer dan tweederde van die landbouwhuisdieren weer naar elders, de grens over en wij blijven hier zitten met de uitstoot en de emissies. Ik heb net opmerkingen gehoord over CO₂-uitstoot en ik heb opmerkingen gehoord over landgebruik. Je kunt niet over milieu en veehouderij praten zonder het te hebben over nitraten en fosfaten. Ik hou dit kaartje op. Ieder die hierover meepraat moet dit kaartje kennen en weten waar de zwarte vlek in Europa zit.

De heer **Koopmans** (CDA): Het interessante is natuurlijk wel dat die zwarte plek in Nederland vooral veroorzaakt wordt door de melkveehouderij.

De heer **Van Eck** (Milieudefensie): Het interessante van de melkveehouderij is dat het een grondgebonden activiteit is.

De heer **Koopmans** (CDA): Die veroorzaakt wel de zwarte plek.

De heer **Van Eck** (Milieudefensie): Nee. Laten wij de feiten de feiten laten. Dit is een overzicht van organische mest. Die komt van koeien, van een paar struisvogels en van varkens en kippen. De mest van de koeien kan meestal regionaal worden afgezet vanwege het grondgebonden karakter.

De heer **Koopmans** (CDA): Maar dan daag ik u uit om dat kaartje opnieuw te maken met aftrek van de melkveehouderij.

De heer **Van Eck** (Milieudefensie): We mogen alle kaartjes maken. Ik wacht overigens op uw meldingen voor het Meldpunt gesloten bedrijven, daarover hebben wij vorige week iets afgesproken.

De heer **Koopmans** (CDA): Ik heb het mijne al tien jaar geleden gesloten.

De heer **Van Eck** (Milieudefensie): Dat telt niet meer, het gaat om deze eeuw.

Wij weten allemaal, ik betreur dat het hier niet wordt genoemd, dat Nederland een tijdelijke ontheffing heeft inzake de Europese regels voor nitraat- en fosfaatbelasting van bodem en water. Nederland stuit tegen grenzen als wij geen proactieve stappen zetten om dat te minderen. Het is ook voor de sector een groot probleem. Het overschot is precies 50% van wat de intensieve veehouderij produceert. De intensieve veehouderij heeft geen grond, heeft nu grote problemen met de mestafzet, moet daar te veel voor betalen vanuit de boeren gezien, gewoon omdat er te veel dieren in dit land zijn en de mest niet verantwoord kan worden afgezet. Daarvoor hoort de politiek een oplossing te formuleren.

De heer **Maat** (LTO Nederland): Nederland voldoet aan alle regels. Nederland heeft een akkoord met Brussel gesloten.

De heer **Van Eck** (Milieudefensie): Een tijdelijke ontheffing.

De heer **Maat** (LTO Nederland): Nee, met een derogatie, en als wij dat goed doen, wordt die verlengd, net als bij Denemarken. Een aantal landen heeft het nog niet voor elkaar, maar wij wel.

Voor de heer Van Eck met kaartjes gaat zwaaien, wijs ik even op het volgende: in de analyse van de hoeveelheid mest die gebruikt wordt per hoeveelheid product staat de Nederlandse land- en tuinbouw er bijzonder goed op, want Nederland kent een zeer effectief gebruik van stoffen om zoveel mogelijk voedsel te produceren. Dus dat gaat heel efficiënt. Ik vind het gevaarlijk om met dit soort kaartjes te zwaaien, want met datzelfde

kaartje kan één ezel de Sahara vervuilen omdat er niets groeit. Dat is wel even een misvatting. Je moet ook kijken naar wat er aan productie plaatsvindt en wat er wordt opgenomen door het product zelf.

De heer **Van Eck** (Milieudefensie): Ik ben blij dat de heer Maat trots is op Nederland. Het kaartje dat ik toonde, is een kaartje van de Europese Commissie uit een atlas over bodemvervuiling. Ik vind dat de Nederlandse politiek zich dat ter harte moet nemen.

Nederland moet nagaan hoe het met zijn economie en manier van produceren binnen de mondiaal beschikbare ruimte kan blijven. Welke voetafdruk is verantwoord? Op dit moment gebruiken wij te veel grondstoffen van elders, stoten wij te veel vervuiling uit en belasten wij de bodem te veel. Een evenwichtige spreiding is een betere vorm van opereren binnen de ecologische randvoorwaarden van onze nationale economie. Dat is een aanvulling op het mondiale verhaal over landgebruik en CO₂-uitstoot. Dat is ook de Kyoto-benadering; die zou ook in deze commissie ingang moeten vinden.

De heer **Maat** (LTO Nederland): Wat dat laatste betreft, voel ik wel mee met de heer Van Eck. Dat is ook de reden dat de land- en tuinbouw en LTO redelijk positief hebben gereageerd op het programma Schoon en Duurzaam, en ook stappen willen zetten op dat punt. Hoe kun je efficiënt produceren? Hoe kun je duurzaam produceren? Op die punten zit LTO in de kopgroep van de Nederlandse economie, en het wordt breed gedragen door de ondernemers. Zoals de heer Van Eck de situatie schetst, is niet juist. Hij doet daarmee de 10 000 ondernemers in mijn sector geen recht met de inspanningen die zij hebben gepleegd.

Mevrouw **Korteland** (CE Delft): Ik wil reageren op de opmerking van mevrouw Snijder dat wij de 0,3 prijselasticiteit als foutief zouden hebben beschouwd. Dat is niet het geval. De prijselasticiteit is gebaseerd op een studie, in dit geval van de USDA. Wij geven wel aan dat die aan de lage kant is, omdat er diverse studies beschikbaar zijn die met hogere waarden komen, onder andere een studie van het CLM waarbij 0,6 wordt gehanteerd en waarvan het Landbouw Economisch Instituut (LEI) aangeeft dat het een conservatieve schatting is. Het zou kunnen dat het CPB er bewust voor heeft gekozen om een conservatieve schatting te nemen om het effect op de vraag niet te overschatten maar eerder de onderschatten, maar dan vind ik wel dat ze dat hadden moeten vermelden. Het zou een optie zijn om gezien de onzekerheid rond die prijselasticiteit een gevoeligheidsanalyse te doen en te kijken wat er gebeurt als er een hoger effect is op de vraag en indien gewenst, een lager effect, zodat duidelijk is in welke bandbreedte het vraageffect ligt.

Mevrouw **Van Velzen** (SP): Over welke onderzoek van het CLM gaat het?

Mevrouw **Korteland** (CE Delft): Ik heb de titel van het onderzoek niet paraat, maar het is een onderzoek uit 2002. Indien gewenst kan ik wel even opzoeken welke het is, en het hem doorgeven.

De heer **Stolwijk** (CPB): Die 0,3 is rechtstreeks uit een USDA-studie overgenomen waarin elasticiteiten geschat worden voor alle landen in de wereld. In hoge-inkomenslanden is die elasticiteit betrekkelijk laag. Voor de individuele vleessoorten zijn ze wel hoger, omdat er dan substitutie is. Als de prijs van varkensvlees omhoog gaat en dat van rundvlees blijft hetzelfde, merk je een veel groter prijseffect dan 0,3. Maar voor vlees als totaliteit kwam daar een 0,3 uit. Ik heb er geen enkel bezwaar tegen om het te veranderen in 0,6. Ik heb er verder geen enkel belang bij wat uit deze studie komt. Het was een bescheiden effect, daar komt het eigenlijk op neer. Dat bescheiden effect mag best twee keer zo groot zijn. Daar zit

verder helemaal geen diepere gedachte achter. Ik was blij dat ik een studie vond waarin zo'n overzicht van elasticiteiten stond, want wij hadden maar anderhalf uur tijd om dat uit te zoeken. Er zit dus niets achter.

Mevrouw **Snijder-Hazelhoff** (VVD): Maar de heer Stolwijk zegt wel dat hij in zijn achterhoofd heeft meegewogen dat juist in rijkere landen de prijselasticiteit afneemt.

De heer **Stolwijk** (CPB): Die 0,3 komt uit de studie waarin de prijselasticiteiten voor ongeveer tachtig landen staan. Omdat het een gerenommeerde studie is, dacht ik dat ik die met vertrouwen kon nemen. Het is geen studentenscriptie.

Mevrouw **Thieme** (PvdD): Mijn vraag aan CE Delft of er studie is gedaan naar de vleesheffing en de effecten daarvan op het milieu en op de consumptie van vlees, is niet beantwoord.

Mevrouw **Sevenster** (CE Delft): Ik heb dat slechts kort genoemd. Wij hebben tot nu toe alleen in grote lijnen gekeken naar de mogelijkheden. Vanwege het feit dat wij de prijselasticiteit iets hoger inschatten, menen wij dat een heffing wel degelijk effect zal hebben op de consumptie en dat daarmee een groot aantal mondiale effecten zou afnemen. Maar wij hebben er op dit moment nog geen kwantitatieve gegevens over. Er loopt een onderzoek om dat wat meer kwantitatief te maken.

De heer **De Wolf** (Koninklijke Horeca Nederland): De heer Cramer had een vraag over de «time out»-situatie. Sommige gasten die bij ons gezellig een hapje komen eten hebben het gevoel van: nu even niet. Die zitten in die situatie niet te wachten op een college of andere negatieve prikkels. Aan de andere kant kun je zeker iets doen, en daarbij moet je gebruikmaken van een breder geheel. Dan denk ik aan initiatieven als Week van de smaak, slowfood.nl, «preuvenementen» en arrangementen die men in samenwerking met hotels en restaurants kan boeken met specifieke streekproducten die kleinschalig zijn geproduceerd. In dat bredere geheel is natuurlijk veel meer aandacht voor een boodschap die men heel concreet kan vertellen. In een restaurant vertellen koks en het personeel meestal met veel plezier dat zij werken met de Baambrugse big of met het Chaams hoen uit hun streek. Er liggen dus zeker wel kansen.

De heer Van Dillen (Nederlandse Sojacoalitie): Mevrouw Thieme heeft gevraagd naar de relatie tussen de intensieve veehouderij en de duurzaamheidsproblemen in Zuid-Amerika. Het antwoord ligt met name in de sterke afhankelijkheid van importsoja. De meeste importsoja komt uit landen in Zuid-Amerika, en de productie gaat gepaard met grootschalige monocultuur, met alle gevolgen van dien voor mens en milieu. Op jaarbasis spreken wij over 2 miljoen ton, zowel meel als schroot, die wij in Nederland nodig hebben voor ons veevoer. In de regio zelf is de productie van soja enorm gestegen. Ook het landareaal is enorm gestegen. Over de afgelopen dertig jaar is het landareaal in Argentinië en Brazilië vervienvoudigd tot een gebied van 35 miljoen ha. Dat is ongeveer tien keer Nederland. Die productie gaat steeds verder noordwaarts. In Brazilië zijn ze in het zuiden begonnen met grootschalige soja en inmiddels is het savannegebied en ook het Amazonegebied bereikt. Het heeft dus echt consequenties voor waardevolle natuurgebieden en voor het tropisch regenwoud.

Wat kun je daaraan doen? Je kunt stoppen met het importeren van soja. Van vandaag op morgen is dat niet te realiseren; wij hebben niet voldoende alternatieve gewassen in Europa die eiwit kunnen leveren voor

onze veevoerindustrie. Wij zoeken eigenlijk het antwoord in mogelijkheden om die hele keten te verduurzamen.

Sommigen sprekers zijn ingegaan op de internationale discussies en afspraken binnen de sector om de sector duurzamer te krijgen. Mijnheer Waalkens vroeg of wij wellicht in de tussentijd maatregelen kunnen nemen om de wat meer verantwoorde productie van soja met voorrang naar Nederland te krijgen. Die soja is beschikbaar. Wij hebben ruim 2 miljoen ton nodig voor onze veevoerindustrie. Van soja die is geproduceerd onder de zogeheten Basel-criteria, is 2,5 miljoen ton beschikbaar, dus meer dan wij nodig hebben. Basel-soja is soja waarvoor geen bossen zijn gekapt en waarbij de arbeidswetgeving is gerespecteerd.

De cruciale vraag in de komende jaren tot wij die breed geaccepteerde criteria hebben, is hoe je dat doet; hoe krijg je die soja met voorrang binnen? Wij menen dat moet worden gekeken naar vormen van subsidies om die meerkosten, want die Basel-soja kost meer, te compenseren voor de bedrijven die met de Basel-soja in zee gaan. Welke subsidies dat precies zouden moeten zijn, is meer een technische vraag. Daar heb ik op dit moment geen eenduidig antwoord op. Maar wij moeten het wel in die richting zoeken.

Mevrouw **Thieme** (PvdD): Het burgerinitiatief rept over schending van mensenrechten vanwege het feit dat de vleessector soja wil importeren. Wat voor situaties treffen wij daar dan aan? De heer Van Dillen heeft gezegd dat er betere arbeidswetgeving moet komen, maar wat is er aan de hand?

De heer **Van Dillen** (Nederlandse Sojacoalitie): Wij werken samen met partners in Brazilië. Die hebben geconstateerd dat in de afgelopen tien jaar, dus ongeveer vanaf 1995, het aantal conflicten over land enorm is toegenomen. In 1995 waren er ongeveer 650 conflicten, dat is inmiddels verdubbeld. Dan spreken wij over een landareaal dat ongeveer drie keer Nederland is. Dat zijn geen kleinere landconflicten. Het gaat niet over individuele gevallen, niet over een enkele boer die gedwongen wordt om zijn land te verlaten of die wordt uitgekocht tegen een klein bedrag of die op andere manieren wordt gemaand om elders te gaan boeren. Het gaat om een grote druk noordwaarts richting natuurgebieden, richting de inheemse volkeren, de kleine boeren die daar proberen te overleven. Dat soort gevallen zijn aan de orde van de dag.

De heer **Koopmans** (CDA): De heer Van Dillen sprak net over 35 miljoen ha. Het CPB heeft er net ook opmerkingen over gemaakt. De heer Dillen heeft het over tien keer Nederland, het CPB zegt dat het minder is dan de omvang van Luttichbroek. Wat is de reactie van de heer Dillen op de bijdrage van het burgerinitiatief met betrekking tot die problematiek?

De heer **Van Dillen** (Nederlandse Sojacoalitie): De cijfers die wij noemen zijn gebaseerd op cijfers van onze partners en van het onderzoeksbureau AIDEnvironment. Los van de exacte cijfers, waarover je misschien kunt discussiëren, kan er geen twijfel over bestaan dat in Latijns-Amerika in de afgelopen tien, twintig jaar een enorme toename van sojaproductie heeft plaatsgevonden. Dat zijn grotendeels grootschalige plantages.

De heer **Koopmans** (CDA): Die cijfers kennen wij, en als wij vandaag in de hele wereld stoppen met vlees eten, heeft dat natuurlijk de effecten zoals de heer Dillen ze opschrijft. Maar wij spreken hier over het burgerinitiatief waarvan het CPB zegt dat het effect ten aanzien van het grondgebruik internationaal gezien kleiner is dan de omvang van de gemeente Luttichbroek. Wat is daarop de reactie van de heer Dillen?

De heer **Van Dillen** (Nederlandse Sojacoalitie): Mijn reactie is dat ik het verbazingwekkend vind. Ik kan het mij niet voorstellen.

De heer **Westhoek** (MNP): Het MNP heeft daar onderzoek naar gedaan en op zich zijn er grote problemen wat betreft de sojateelt in Zuid-Amerika, dat willen wij zeker niet bagatelliseren. De vraag is alleen: hoe los je dat op? Het burgerinitiatief heeft relatief weinig invloed op de vleesconsumptie en daarmee ook op het landgebruik. Zelfs als je zou proberen om soja te vervangen door Europese krachtvoervangers, die er in feite te weinig zijn, zal dat leiden tot een toename van het landbeslag waar ook ter wereld. Vooral in Zuid-Amerika neemt het landgebruik toe de afgelopen jaren, dat is in feite de regulerende factor in de wereld. De extra vraag ontstaat door een toenemende consumptie met name in Azië en ook door de biobrandstoffen. Dat zie je allemaal terugkomen in Zuid-Amerika. Wij constateren alleen dat het burgerinitiatief weinig bijdraagt in termen van het terugdringen van landgebruik. Dat laat onverlet dat het gebruik van soja geproduceerd onder de Basel-criteria een goede ontwikkeling is, met name op het gebied van sociale omstandigheden en lokale milieuomstandigheden. Maar aan het totale landgebruik zal er weinig veranderen.

De heer **Van Eck** (Milieudefensie): In de analyse kwam niet aan bod dat ons voorstel drie pijlers heeft om de misstanden van de grootschalige sojateelt terug te dringen en daar als Nederland verantwoordelijkheid in te nemen, want maatschappelijke verantwoordelijkheid gaat van grond tot mond en elke schakel in de keten heeft daarin een rol. Nederland zou zich niet moeten afwenden voor het aandeel in de afname van soja geproduceerd op basis van sociale en ecologische wantoestanden. Wij zouden moeten kiezen voor de omslag van bulkproductie naar kwaliteitsproductie. Daardoor neemt de totale voerbehoefte af.

Voorts zouden wij Europese, eiwithoudende voedergewassen moeten inschakelen. Dat is voor een deel een witte vlek in deze analyse gebleven. De Nederlandse Akkerbouw Vakbond heeft een reactie opgesteld die op zijn website is terug te vinden, waarin wordt aangegeven wat het belang van voedererwten is en kan zijn. Greenpeace heeft pas een rapport uitgebracht, mede op basis van onderzoek van het LEI waarin ook die Europese voedergewassen worden genoemd als alternatief. Dat is extra inhoudelijke informatie die kan worden toegevoegd aan dit onderwerp. Als Nederland kiest voor de duurzaam gecertificeerde soja (Basel-soja), zou het daarmee aangeven dat het niets te maken wil hebben met schending van landrechten, schending van arbeidsrechten en schending van de biodiversiteitverdragen. Daarmee zet Nederland een standaard die kan helpen om de wereld een stukje beter te maken.

De heer **Swinkels** (LTO Nederland): Ik vind het jammer dat de Nederlandse Vereniging Diervoederindustrie (Nevedi) hier niet aan tafel zit. Op haar website wordt doorverwezen naar een persbericht van het Wereld Natuur Fonds (WNF), waarin staat dat op wereldniveau de belangrijkste key-spelers in de sojaproductie en -verwerking samenwerken met maatschappelijke organisaties. LTO Nederland vindt dat de juiste weg. Het WNF is in zijn persbericht heel lovend over het actief aan de slag gaan met duurzaamheidscriteria ter oplossing van het probleem dat hier uitgebreid tentoon is gespreid is. LTO Nederland is daar heel positief over. Ook langs de lijn van Agriterra proberen wij onze collega-ondernemers in de derde wereld weerbaarder te maken en willen wij ervoor zorgen dat ondernemers ook daar met hun bedrijfsactiviteiten een goed inkomen kunnen realiseren. De mening van LTO Nederland ten aanzien van het burgerinitiatief is heel duidelijk; uit het rapport van het CPB blijkt dat het vervangen van soja door bijvoorbeeld voedererwten ook negatieve consequenties heeft, puur vanwege de kwaliteit van de eiwitbronnen. Dat is

gerelateerd aan bijvoorbeeld de kwaliteit van diervoer. Daarmee kunnen nadelige effecten ontstaan die kunnen leiden tot hogere stikstof- en fosfaatexcreties. Het is geen simpel verhaal, maar LTO Nederland vindt wel dat het bedrijfsleven hierin een verantwoordelijkheid heeft. Wij vinden het zeer belangrijk dat de veevoederindustrie, samengebondeld in Nevedi, dat probleem mondiaal tackelt samen met maatschappelijke organisaties. Het is jammer dat de Sojacoalitie maar één zijde vertegenwoordigt, ik had graag die lege stoel daar bezet gezien door een vertegenwoordiger van Nevedi.

Mevrouw **Snijder-Hazelhoff** (VVD): Natuurlijk willen wij allemaal een duurzamer gebruik. Maar ik begrijp van de heer Westhoek dat de bevindingen van het MNP zodanig zijn dat, al gaan wij hier minder soja gebruiken door het gebruik van erwten et cetera, daarmee de invloed op de hoeveelheid soja zeer klein is. De invloed van Nederland kan daarmee bijna als nihil worden beschouwd. Is mijn conclusie juist?

De heer **Westhoek** (MNP): Ja, dat is juist. Die 35 000 ha waar ik eerder over sprak, heeft te maken met minder vleesconsumptie en niet met vervanging van soja. Soja levert veel eiwitten per hectare op, veel meer dan peulvruchten. Voor het vervangen van 1 ha soja is ongeveer 1,2 à 2 ha peulvruchten nodig, omdat soja naast eiwitten ook olie produceert. Als je die peulvruchten grootschalig in Europa zou verbouwen, zouden die andere gewassen verdringen. Wij hebben geen land over in Europa, ook de braakliggingsregeling is stopgezet. Als je bepaalde producten verdringt, bijvoorbeeld graan of mais, moeten die ergens anders worden geproduceerd, bijvoorbeeld in Noord-Amerika. Die productie verdringt daar misschien dan weer soja, en die moet dan weer elders geproduceerd worden. Het is een soort van waterbed waarop je schuift. Wij kunnen niet precies aangeven waar die effecten precies optreden. Het kan ook ergens anders zijn, bijvoorbeeld in Canada of Rusland. Maar ergens neemt het landgebruik toe door deze manoeuvre.

De heer **Waalkens** (PvdA): Ik heb moeite met de zeer rationele benadering van de rekensommen. Er zit veel ruis omheen. Er is een ontwikkeling gaande die wij allemaal kritisch moeten beoordelen. Die kunnen wij niet afmeten aan 35 000 ha meer of minder. Daarmee wil ik niets afdoen aan de rekensommen die gemaakt zijn, maar ik vind wel dat wij iets te gemakkelijk wegduiken in rekensommen, want dan zou het allemaal niets helpen. Wij zitten toch in de politiek om de zaken een beetje beter te maken?

De heer **Stolwijk** (CPB): Wij hebben het natuurlijk rationeel benaderd. Wij zijn gevraagd om van oorzaak naar gevolg te gaan en niet naar een goed gevoel of goede intenties. Dat is een belangrijk discussiepunt dat hier onderligt.

De heer **Van Eck** (Milieudefensie): Ik wil even wijzen op dit theezakje dat ik heb ontvangen. Dit is biologische Max Havelaar-thee. Het is een politieke keuze om te kiezen voor een productiewijze met respect voor de arbeiders en het milieu. Door hiervoor te kiezen, nemen theeplantages waarin arbeidsrechten en milieu geschaad worden, af. Dat verhaal speelt ook nu en dat hoor ik niet terug in de kille cijferbenadering.

De heer Waalkens heeft een procedurele opmerking gemaakt over ons plan en de integrale keuze « ja » of « nee ». Daarover is kennelijk een misverstand ontstaan. Wij hebben in goed overleg met de commissie voor de Verzoekschriften en Burgerinitiatieven onder voorzitterschap van Kamerlid Remkes gekozen voor het verbinden van de drie thema's milieu-kwaliteit, dierenwelzijn en ontwikkelingslanden. Daarvoor wordt een oplossing gevraagd en een kaderstellende notitie. Dat is de notitie

«Boeren met toekomst» geworden. Het is een beleidsnota, een voorstel. Bij de besluitvorming staat deze nota ter discussie. Dat betekent niet dat die nota een-op-een, slikken of stikken, moet worden vastgesteld. Integendeel, als er betere plannen zijn, graag. Wat ons betreft – wij spreken namens de indieners van het burgerinitiatief – wordt de integraliteit in de gaten gehouden en wordt aan zowel milieu als aan dierenwelzijn en Noord/Zuid-relaties recht gedaan. De grote fout van bijvoorbeeld de varkensflats is dat groenfondsregelingen en milieusubsidies worden misbruikt om op die manier ammoniakfilters aan die flats te hangen. Dat is een schijnoplossing. Voor een deel doe je daarmee iets aan het milieu-probleem, maar je doet niets aan het dierenwelzijn en niets aan de Noord/Zuid-relaties. De samenleving is het beu dat dit soort vragen zo wordt beantwoord. Maar wij staan open voor slimmere oplossingen of voor het nader uitdiepen van alternatieven. Wij moeten ons met de politiek verstaan, en dan bedoel ik met alle partijen en alle Kamerleden, over welke slimme oplossing het meeste draagvlak heeft. Dat is het politieke spel, zo komt de samenleving hier binnen en daarover gaan wij het gesprek aan, hoop ik.

Wij hebben een analyse gehad, er is een presentatie geweest, wij hebben daar vorige week op gereageerd en vanochtend was er een besloten bijeenkomst die niet besloten was. Dat is wat onhandig. Als de bijeenkomst als besloten is aangekondigd, had ik namelijk niet voor de deur gelegen om alsnog binnen te komen.

Wij stuiten nu op discussiepunten over maatschappelijke kosten en baten, waarvan totnogtoe geen omvattend en onderbouwd beeld was. Ik waardeer de inzet en de snelle werkwijze van de planbureaus, maar niemand is volmaakt en het kan beter. Ik ben zeer voor het inlassen van een moment om ook de inzichten van CE Delft en onze inzichten verder te vervolmaken, zodat de Kamer beter beslagen, met alle voors en tegens onderbouwd naast elkaar, verder kan met het besluitvormingsproces. Dat lijkt mij wenselijk.

Mevrouw **Van Gent** (GroenLinks): Voorzitter, door omstandigheden was ik even afwezig. Ik heb inmiddels begrepen dat CE Delft heeft aangegeven dat het wel voelt voor dit voorstel van de heer Van Eck. Ik heb de vraag gesteld aan de initiatiefnemers maar ook aan het CPB en het MNP. Gaan deze drie organisaties bij elkaar zitten om de punten die ik noemde in mijn eerste termijn nader onder de loep te nemen?

De heer **Stolwijk** (CPB): Daar kan ik weinig over zeggen, het is ook een zaak van onze directeur. Maar als er uitzicht is dat het bruikbare informatie oplevert, is het waarschijnlijk geen probleem. Het MNP en het CPB zijn bezig met een kleine notitie waarin iets explicieter wordt ingaan op een aantal punten die met name Milieudefensie als kritiekpunten of als niet-meegenomen punten heeft benoemd. Die zullen in een kader worden geplaatst met enige toelichting. Wij denken dat wij binnen een paar dagen die notitie af hebben. Ik stel voor om daar even op te wachten. Als dat onvoldoende is en als er andere informatie is, valt er in principe over te praten, maar ik kan daar geen toezegging over doen.

Mevrouw **Van Gent** (GroenLinks): Er is veel over gesproken, ook in het gesprek van vanmorgen. De Kamer heeft de verschillende organisaties een enorme tijdsdruk opgelegd om een en ander te bekijken. Het is niet zozeer kritiek, het gaat er meer om hoe wij omgaan met die tijdsdruk en hoe wij toch nog extra informatie kunnen krijgen, zodat wij echt een goed beeld krijgen. Als het CPB daarvoor openstaat, hoor ik dat graag, dan kunnen wij dat wellicht binnen niet al te lange termijn doen.

De **voorzitter**: Het heeft formeel ook te maken met de behandeling van een burgerinitiatief in een halfjaar.

Mevrouw **Van Gent** (GroenLinks): Daar hebt u helemaal gelijk in, maar dit is het eerste burgerinitiatief, en als de initiatiefnemers het zelf geen bezwaar vinden als dit wellicht nog een of twee weken vergt, is er geen probleem, lijkt mij.

Mevrouw **Van Velzen** (SP): Er is gesproken over de sojaproductie en er zijn een paar opmerkingen gemaakt over het ruimtebeslag voor diervoerproductie. Ik heb herhaaldelijk discussies gevoerd met de CDA-fractie, die nu helaas even afwezig is, waarbij steeds in de discussie wordt ingebracht dat sojaschroot, dat aan varkens wordt gevoerd, een afvalproduct is. Volgens mij is dat onjuiste informatie. Wij hebben hier zowel Milieudefensie als de Sojacoalitie aan tafel zitten. Kunnen zij daarover uitsluitel geven?

De heer **Van Eck** (Milieudefensie): Soja bestaat uit verschillende onderdelen, o.a. olie en schroot. De economische waarde van schroot is groter dan de economische waarde van olie, en daarmee is het schroot de drijvende kracht achter de ontginningen en de areaaluitbreidingen. Van het schroot gaat het grootste deel in het veevoer, zeker waar het Nederland betreft. Schroot klinkt als afval, maar dat is het dus niet. Je zou bijna kunnen zeggen dat de olie het bijproduct is van de voerproductie.

De heer **Van Dillen** (Sojacoalitie): Dat klopt, daar heb ik niets aan toe te voegen.

De heer **Van Eck** (Milieudefensie): Er is ook gesproken over de WTO. Wij zitten hier als Milieudefensie en LTO en PVE letterlijk tegenover elkaar. Maar ik proef ook dat wij een gemeenschappelijke zorg hebben over de non trade concerns. Misschien kunnen wij het eens worden en kunnen wij gezamenlijk via de politiek Nederland oproepen, een andere rol in te nemen bij de onderhandelingen in de EU en bij de bilaterale inbreng van Nederland op verschillende onderdelen in die overleggen. Non trade concerns betekenen wel, dat is ook de uitdaging voor LTO en PVE, dat de maatschappelijke verlangens naar dierenwelzijn en milieukwaliteit worden waargemaakt. Je kunt geen non trade concerns verlangen terwijl je aan bulkproductie doet die onvoldoende rekening houdt met dierenwelzijn en milieukwaliteit. Je moet kwaliteitsproductie realiseren, en dan kun je daarop een beroep doen en kun je je rug rechthouden. Dat doen Noorwegen en Zwitserland ook, en dat gaat perfect. Ons plan is vergelijkbaar met hoe daar het landbouwbeleid in elkaar steekt. Die ruimte moeten wij houden en die is gunstiger voor de boeren.

De heer Swinkels heeft aangegeven dat Nederland nu stimulansen kent vanuit de overheid voor bovenwettelijke regelingen. Die zijn ook EU-proof. Het gaat om maatregelen waarbij nooit meer geld mag worden gegeven dan formeel wordt uitgegeven. Als de overheid milieukwaliteit en dierenwelzijn vanuit een maatschappelijk verlangen en waardering honoreert, en als zij de sector aanmoedigt daarin stappen te nemen, kunnen die stappen betaald worden. Dat is een belangrijke pijler in ons plan. Daarnaast is er ook nog ruimte om binnen de Europese geldstromen meer te maken van de modulatie dan Nederland totnogtoe doet.

De heer Koopmans vroeg naar onze mening omtrent een convenant met consumenten en producenten. Toevalligerwijs werd dit convenant ook door de LTO en het PVE voorgesteld. Een convenant is een weg die sommigen haalbaar en wenselijk achten. Laat ik er dit over zeggen: dit burgerinitiatief is binnen drie maanden tijd gesteund door meer dan 106 000 burgers, terwijl er maar 40 000 voor nodig waren. Die burgers richten zich tot de politiek, die vragen de overheid om op te komen voor de maatschappelijke belangen van dierenwelzijn en milieukwaliteit. Die burgers vragen de politiek niet om weg te duiken, wat de afgelopen jaren al te vaak is gebeurd. Men richt hier aan tafel een beschuldigende vinger

naar de consument, die overigens maar over een derde van de vleesproductie in Nederland gaat, want tweederde gaat de grens over. Die arme Nederlandse consument wordt al die maanden een schuldgevoel aangepraat, terwijl die het niet beter kan maken. Een beschuldigende vinger wordt ook naar de horeca gericht, of naar de sector, die te weinig stappen zou zetten. Maar die sector moet wel marktconform opereren, en de bodem van de markt is zo absurd laag, dat milieukwaliteit en dierenwelzijn worden weggegeven. Daarom is dit een beroep op de overheid; een beroep om de publieke zaken – milieukwaliteit en dierenwelzijn – om vanuit de overheid te regelen en niet af te schuiven op anderen die niet de positie hebben om het te regelen. De voorgestelde convenanten klinken sympathiek, en als die een paar procent winst geven, zijn wij daar blij mee. Iedere burger die biologisch koopt of die wat minder vlees eet, draagt bij, maar het is onvoldoende om te bereiken wat de samenleving als geheel nodig heeft. De rol van de overheid kan daarin niet onderschat worden, die is veel groter dan vaak wordt gesuggereerd. Het appel van dit burgerinitiatief is: overheid, ga dit regelen voor ons land en voor de sector. Dat is ook Romeinen 13, voor de liefhebbers.

De heer Koopmans heeft gesproken over politieke wisselingen en over links-rechtstegenstellingen. Dit burgerinitiatief is niet links en is niet rechts. Het is gestart vanuit Jongeren Milieu Actief en Milieudefensie. Wij waren stomverbaasd over de brede bijval; zoveel mensen in zo korte tijd. Voor elke partij hier aan tafel geldt dat een meerderheid van haar kiezers wil dat het dierenwelzijn en de milieukwaliteit verbeteren. Dus het is geen linkse of rechtse kwestie; het gaat echt iedereen aan. Wat dat betreft, voel ik mij richting LTO nog steeds een soort afgewezen bruid.

De heer **Maat** (LTO Nederland): Milieudefensie heeft gevraagd of er een gezamenlijk initiatief met betrekking tot de WTO mogelijk is. Ik zou zeggen: span u in, dat doen wij ook. LTO is anderhalve week geleden in Genève geweest bij de IFAP – de wereldorganisatie van boerenbonden – en daar hebben wij het opnieuw neergelegd. Een jaar geleden heeft de Kamer bijna unaniem de motie-Van Baalen en Timmermans aangenomen, waarin stond dat ogenblikkelijk alle exportsubsidies en importtarieven moesten worden geschrapt. Daarmee gaf men aan geen boodschap te hebben aan non trade concerns. Zo hard ligt het wel. Er valt dus nog best wat door de politiek te doen.

De heer **Waalkens** (PvdA): Die motie heeft de Kamer aangenomen om de non trade concerns door Nederland op de agenda te doen zetten. Die motie is Kamerbreed aangenomen. De heer Maat moet niet selectief winkelen.

De heer **Maat** (LTO Nederland): Ik winkel niet selectief, maar de realiteit is dat het zo wordt uitgelegd. De inbreng van Nederland in Genève was heel duidelijk: zoveel mogelijk liberaliseren. Punt uit. Laten wij daar niet omheen draaien. Het zijn de eerste initiatieven van Buitenlandse Zaken en LNV om het, gelukkig, weer op de agenda te krijgen, en zij hebben onze steun. Wij werken aan maatschappelijke steun om dit punt opnieuw op de agenda te krijgen. Ik zet het even scherp neer.

Het viel mij op dat werd gezegd: de sector kan er niets aan doen. Alsof de sector zielig is of zich schuldig voelt. Ondernemers worden geen ondernemer uit schuldgevoel of zo. Zij worden ondernemer vanuit een positieve visie en willen graag maatschappelijke waardering. Op het moment dat daarover discussie bestaat, zijn onze ondernemers de eersten om die discussie aan te gaan. Dat heeft niets met schuld te maken. Wij zien het als een uitdaging om via een convenant ervoor te zorgen dat het verschil tussen wat de burger denkt en wat de consument doet, naar elkaar wordt gebracht. Onze werkwijze is mijns inziens stukken beter dan het invoeren van een planeconomie voor een heel klein deel van de Nederlandse

economie. Voor alle duidelijkheid, in Romeinen 13 staat dat de overheid het zwaard niet tevergeefs draagt. Maar dat is geen slagmes. Het gaat over ordehandhaving en over het zorgen voor een goed functionerende samenleving.

De **voorzitter**: Dit was de eerste ronde van het rondetafelgesprek. Ik dank een ieder hartelijk voor zijn aanwezigheid.

De **voorzitter**: Menigeen heeft bij de vorige ronde ook aan tafel gezeten. Als commissievoorzitter heet ik iedereen hartelijk welkom. Dit is een rondetafelgesprek, waarin u op elkaar kunt reageren. U mag een korte aftrap geven, maar het is niet de bedoeling dat u alles gaat voorlezen wat u aan de commissieleden hebt toegezonden.

De heer **Aiking** (IVM): Voorzitter. Wij doen onderzoek naar duurzaamheid vanuit de natuurwetenschappen en vanuit de maatschappijwetenschappen. Ik zal proberen in 45 seconden iets over de eerste pagina te zeggen vanuit de natuurwetenschappen. Mijn collega, de heer De Boer, zal dat daarna doen over de consumentenaspecten.

Wij hebben geprobeerd, het probleem neer te zetten vanuit de onderliggende mondiale ontwikkelingen, waarbij wij zien dat er steeds meer dierlijk in plaats van plantaardig voedsel wordt gegeten, hetgeen wat betreft eiwitten neerkomt op een verspilling van hulpbronnen, met name van water en land. In plaats van directe consumptie van plantaardige eiwitten wordt 85% verspild. Die verspilling wordt omgezet in vermisting en verzuring. De komende veertig jaar wordt een verdubbeling verwacht van de vleesproductie, dus er is een groot probleem. Wij hebben vanuit onze ervaring een oplossing en richting aangegeven, namelijk dat er de komende tijd veel minder dierlijke producten moet worden gegeten en verbeterde vleesvervangers op tafel moeten komen. Dat zou de biodiversiteit, het klimaat, het water, de gezondheid en het dierenwelzijn ten goede komen. Daarnaast zou het een goede oplossing zijn voor het wereldbrandstofprobleem. In een rapport dat wij samen met het MNP eind deze maand publiceren, wordt aangegeven dat wij moeten overstappen op bioraffinage en een «biobased economy».

De heer **De Boer** (IVM): Op basis van ons consumentenonderzoek wil ik benadrukken dat consumenten heel divers zijn. Er is een groep consumenten die wij de bedachtzame eter noemen – op theoretische en empirische basis – en die is gevoelig voor diervriendelijke producten. Maar er zijn ook consumenten die dat een wat nostalgische benadering vinden, die willen een modern product. Dat moderne product hoeft helemaal niet van een dier afkomstig te zijn en dat past in een logische lijn van ontwikkelingen. Wij laten onze kar ook niet meer door een dier trekken. Voor ons eten zijn wij steeds minder afhankelijk, technologisch gezien, van dieren.

De heer **Keizerwaard** (Boerengroep Wageningen): Voorzitter. Ik spreek hier namens de jonge toekomstige boeren in Nederland. De Boerengroep spreekt zijn zorgen uit over het verdwijnen van de kleine en middelgrote bedrijven uit Nederland. De overblijvers worden steeds groter door de schaalvergroting. Dit gaat ten koste van de leefbaarheid op het platteland door de overlast die deze megabedrijven met zich brengen en door het verdwijnen van de landbouw uit de maatschappij, bijvoorbeeld naar industrieterreinen. Ik vind het schokkend dat veel partijen hier aanwezig zich verschuilen achter de consument en zeggen: de consument moet het eerst doen en daarna komen wij in actie. Dat is een slechte zaak. Daarbij is de consument soms slecht ingelicht over hoe de landbouw plaatsvindt, zeker als die steeds meer verdwijnt naar industrieterreinen. Er is al gesproken over WTO en internationale verbanden. Wat ik vanuit mijn beperkte, economische ideeën weet, is dat als je minder vlees

aanbiedt door een krimp, of door een warme sanering en een strenge wet- en regelgeving, er een krapte ontstaat op de aanbodmarkt met dus hogere prijzen. Dan moet je uiteraard wel producten tegenhouden aan de grens, want als je geen producten wilt produceren op een bepaalde manier, wil je geen producten hebben die wel op manier geproduceerd zijn. Voor de export geldt dat wij ons moeten richten op kwaliteitsproducten in plaats van op bulkproductie, zoals ook minister Verburg zegt.

De heer **Jansen** (CBL): Voorzitter. Wij zijn geen maatschappelijke organisatie. Wij zijn de brancheorganisatie voor supermarkten in Nederland. Ik wil kort onze visie op dit burgerinitiatief toelichten. Het voorstel is dat er een heffing op vlees komt dat gekocht wordt in de supermarkt en misschien ook wel in de horeca, op de markt enzovoort. De kassa van de supermarkt is echter geen heffingsinstrument voor de overheid of andere organisaties om hun wensen via de portemonnee van de consument te laten vervullen. Wij zien als een berg op tegen alle uitvoeringslasten die dat met zich gaat brengen. Die zij niet meegenomen in de berekeningen van het CPB. Ongetwijfeld leidt het tot allerlei vormen van duurzaamheid die men op allerlei manieren wil belasten. Vervolgens moet het worden doorvertaald naar de primaire sectoren en ontstaat ook daar een enorm apparaat aan uitvoeringslasten. Dat gaat miljoenen euro's kosten, schatten wij in. Dat willen wij niet voor onze rekening nemen. Het kost Nederland veel geld, veel arbeidsplaatsen, en een ongewenst neveneffect is dat er sectoren worden veroordeeld tot de subsidiepot. Dat betreft sectoren die tot nu toe niet of nauwelijks aan subsidies «leden»: de varkenshouderij en pluimveehouderij. Dat is een zeer onwenselijke situatie omdat wij moeten streven naar het afschaffen van subsidies voor de hele voedselproductie.

Wij hebben de afgelopen tijd al een aantal initiatieven genomen op het gebied van duurzaamheid, ook als retail. Per 1 januari 2009 willen wij een verbod op onverdoofd castreren. Wij zullen geen vlees meer verkopen van onverdoofd gecastreerde varkens. Wij zijn bezig op het gebied van duurzaamheid en vis. Wij willen per 1 januari 2009 alleen nog maar duurzame vis, schaal- en schelpdieren verkopen. Vanmorgen hebben wij een vergadering gehad van de task force biologisch; die tak is nog steeds groeiende met «double digit» zoals wij dat noemen, dus dat gaat de goede kant op. Afsluitend stel ik voor om niet weer allerlei belastingverhogingen in te voeren. De consument wordt er gek van. De overheid zou het moeten proberen met positieve prikkels, bijvoorbeeld door de btw voor duurzame producten- biologisch, fair trade – op nul te brengen.

Mevrouw de **Jong-Timmerman** (Dierenbescherming): Voorzitter. De Dierenbescherming steunt van harte het initiatief van Milieudefensie. Wij hebben al in 2001 een toekomstvisie Veehouderij in het jaar 2030 uitgebracht, waarin dezelfde doelstellingen staan, misschien op een iets langere termijn maar met hetzelfde streven.

De visie van de planbureaus op dierenwelzijn is niet of nauwelijks uitgewerkt. Over het geheel gezien is het wel positief, maar het referentiescenario wordt veel te positief uitgelegd: er is toch EU-wetgeving, de verrijkte legbatterijen is al een stap vooruit etc. Nu, dat is allemaal niks qua dierenwelzijn. Ik zie graag dat het beter wordt uitgewerkt. Dierenwelzijn is een belangrijk onderdeel van het scenario van Milieudefensie, en dat krijgt eigenlijk nauwelijks aandacht in de uitwerking.

Verder zegt het planbureau dat biologische systemen positief zijn voor dierenwelzijn, maar je moet wel een goede manager zijn. Dat moet je altijd zijn, lijkt mij, ook als je winst op milieu wilt halen. Dus dat speelt niet alleen voor het onderdeel dierenwelzijn. Ook is niet meegenomen dat in het burgerinitiatief wordt gerept over een langzame groei in de rassen, wat grote welzijnswinst met zich brengt. Dat wordt niet uitgewerkt. De doorberekening gaat vooral over euro's. Normen voor dierenwelzijn kun

je toch iets concreter uitwerken en niet alleen in een aantal woorden. In alle discussies wordt er te veel alleen naar de consument gewezen; de consument moet kiezen. Je kunt overwegen om zaken die maatschappelijk niet verantwoord zijn, niet aan te bieden in supermarkten. Je moet nadrukkelijk de verwerkende industrie, de multinationals, erbij betrekken, want die verwerken bijvoorbeeld verschrikkelijk slechte legbatterijen van all over the World, die nog slechter zijn dan hier. Een krachtige overheid mag niet buiten schot blijven. Wij hebben net de nota Dierenwelzijn gezien. Er kunnen nog best heel wat scheppen bovenop qua ambities en aanpak.

De heer **De Jong** (SNM): Voorzitter. Er zijn door diverse sprekers rapporten genoemd, zoals het rapport-Alders. Maar het eerste rapport waarin de consequenties van de intensieve veehouderij voor de biodiversiteit naar voren kwamen, komt uit 1972 en is van het RIN. Dat rapport gaf een schok in Nederland. In de jaren tachtig kwamen de verzuring en de ammoniak erbij. Heden ten dage is de ammoniak nog een levensgroot probleem in Nederland, vooral in het oosten. Het lijkt wel of het probleem nog steeds onbeheersbaar is, niet alleen in de intensieve veehouderij maar ook bij de koeien. Het kan een reden zijn om nog eens naar de ammoniakbelasting van de koeien te kijken, maar vandaag hebben wij het daar niet over. Wel concludeer ik na vijftig jaar dat het een beetje pappen en nathouden is. Het blijkt ontzettend lastig om het probleem bij de kop te pakken. Wij hebben een opkoopregeling gehad en er is een hoop geld ingestoken, wat je ook nog als milieukosten kunt meenemen. Als het Centrum voor Energiebesparing (CE Delft) nog een berekening opstuurt, kan het misschien ook de kosten voor de opkoopregelingen meenemen.

Alhoewel het beleid is gericht op transitie van de intensieve veehouderij, zijn wij daar nog verdraaid weinig mee opgeschoten. Wij hebben het rapport-Wijffels gehad. De heer Brinkhorst heeft aangegeven dat er wat mee gedaan zou worden, maar er is zeer weinig mee gebeurd. Er is een discussie over soja. Ik heb thuis nog een boekje liggen dat heet «Soja sonee» van Milieudefensie en Solidaridad uit de jaren tachtig, terwijl het probleem is alleen maar toegenomen. Gelukkig zijn er nu een paar bedrijven in de intensieve veehouderij die verantwoorde soja hebben. Ik zou het prettig vinden als de regering meer bedrijven zou prikkelen om over te stappen op verantwoorde soja. Er zijn allerlei instrumenten voor. Er gaan miljoenen euro's naar ammoniakwassers. Waarom koppelt het ministerie daar niet verantwoorde soja als eis aan?

Hoe wil de regering de veestapel beheersen, niet alleen gelet op de nitraatproblematiek maar ook op de ammoniakproblematiek en klimaatvraagstukken? Ik meen dat dit de essentie van de discussie is de komende tijd.

De heer **Van Der Schans** (CLM): Voorzitter. Toen wij enige tijd geleden kennisnamen van het burgerinitiatief, leek het alsof er een coalitie tot stand was gekomen tussen de melkveehouderij en Milieudefensie, want een krimp zoals die wordt voorgesteld van de intensieve veehouderij geeft veel ruimte aan de melkveehouderij. Dat is precies waar de melkveehouderij op dit moment om vraagt. Die coalitie was er niet, maar in de analyse van de afgelopen weken is dat effect helemaal niet in beeld gekomen. De ruimte die er door de krimp van de intensieve veehouderij zou worden gerealiseerd met het burgerinitiatief, kan niet worden benut door de melkveehouderij. Dat lijkt mij een aanzienlijk economisch aspect. In de huidige veehouderij worden de milieudoelen die de overheid zich heeft gesteld, niet gehaald. In dat vlak is er een verandering van de veehouderij nodig, hoe groot en in welke omvang, dat laat ik even in het midden. De veehouderij kan zich niet autonoom blijven ontwikkelen, want dan past zij niet binnen de bestaande wet- en regelgeving. Bij de door-

rekening zoals die heeft plaatsgevonden is het referentiescenario iets te gunstig en het alternatieve scenario iets te ongunstig neergezet. Aan de andere kant is het burgerinitiatief wel erg rechttoe rechtaan. Het is een eindplaatje dat je zou kunnen nastreven, maar het is wel relatief extreem. Tussen dat extreme eindplaatje en het referentiescenario zitten heel veel mogelijkheden om de intensieve veehouderij te verduurzamen, diervriendelijker te maken et cetera. Het zou verdraaid jammer zijn als het burgerinitiatief met zo een brede maatschappelijke steun zou worden afgedaan terwijl er nog veel onderzoek gedaan kan worden gericht op een milieu- en diervriendelijker veehouderij.

De **voorzitter**: De Kamerleden moeten nu allemaal stemmen in de plenaire zaal. Ik schors dit rondetafelgesprek en na afloop van de stemmingen gaat dit rondetafelgesprek door.

De vergadering wordt 40 minuten geschorst.

Voorzitter: Van Gent

De **voorzitter**: Dames en heren, ik neem even het voorzitterschap over omdat ik hier het oudste Kamerlid ben qua zittingsduur. Mevrouw Schreijer-Pierik is nog even bezig met andere zaken. De meeste leden kunnen maar tot halfvijf aanwezig zijn en het lijkt mij goed om alvast door te gaan. Voor de stemmingen hebt u allemaal een korte toelichting gegeven. Ik wil nu de Kamerleden de gelegenheid geven tot het stellen van het liefst korte vragen, want door de stemmingen, waarvoor onze excuses, hebben wij beperkte tijd.

Mevrouw **Van Velzen** (SP): De heer Aiking heeft een interessante analyse gegeven. Hij pleit al langer voor een eiwitomslag. Wat is daarvoor nodig? Wat zou er vanuit de overheid aan maatregelen getroffen moeten worden als wij het op Nederlandse schaal bekijken? Kan de heer Aiking een reactie geven op het burgerinitiatief? Want die hoor ik niet in zijn bijdrage. De heer Jansen van het CBL pleit ervoor om het btw-tarief bij biologische producten op nul te zetten. Alleen bij biologische producten? Waarom niet bij een iets breder scala, voorbeeld duurzamer producten of milieuvriendelijke producten? De heer Van der Schans van het CLM zegt dat er nog veel andere mogelijkheden zijn, anders dan het burgerinitiatief. Ik vraag hem om met voorstellen te komen. Uiteraard zijn er andere mogelijkheden dan de manier waarop Milieudefensie het heeft ingekleed, maar waar dacht hij aan?

Voorzitter: Schreijer-Pierik

De **voorzitter**: Ik neem het voorzitterschap weer over van mevrouw Van Gent.

Mevrouw **Van Gent** (GroenLinks): Toen ik voor de pauze de heer Keizerwaard hoorde, dacht ik: deze vrouw heeft haar boer gevonden! Hij zei dat jonge boeren de toekomst hebben en hij wil verder kijken dan het heden. Het verschuilen achter de consument noemt hij schokkend. Daar kon ik mij iets bij voorstellen. Voelt hij zich hier vertegenwoordigd door bijvoorbeeld LTO? Het geeft nogal wat problemen in de discussie als men eens verdere stappen wil zetten. De heer Keizerwaard vraagt met name aandacht voor kleine en middelgrote bedrijven. Kan hij dat toelichten? Hoe relateert hij dat aan het burgerinitiatief? Hoe ziet hij de rol van de burgers en de consument? Geldt de noodzaak om goed te kijken naar natuur, milieu en een duurzame toekomst ook voor de kleine en middelgrote boeren?

Het CBL verzet zich tegen heffingen en bureaucratie. De heer Jansen noemt enorme bedragen. Waar baseert hij die op? Heeft hij een precieze doorrekening gemaakt? Op alcohol en tabak zitten ook allerlei heffingen en alcohol en tabak worden nog steeds verkocht. Ik zou daar graag meer informatie over willen.

De Dierenbescherming vindt dat dierenwelzijnnormen concreter uitgewerkt moeten worden. Bedoelt mevrouw De Jong dat zolang dat niet gebeurd is, het lastig is om het burgerinitiatief goed te kunnen beoordelen?

Mevrouw **Thieme** (PvdD): Ik sluit mij aan bij de vraag van mevrouw Van Velzen aan mijnheer Aiking.

De heer Van der Schans van het CLM geeft in zijn schriftelijke bijdrage aan dat hij het teleurstellend vindt dat het CPB en het MNP niet of slechts marginaal de vleesheffing en de daaraan gekoppelde inkomensondersteuning hebben onderzocht. Kan hij dat nader toelichten?

Ik was aangenaam verrast toen ik de heer Keizerwaard hoorde vertellen dat hij inzet op kwaliteitsproductie en hij met name de belangen ziet van de kleine en middelgrote bedrijven. Ik hoor van hem graag een reactie op het burgerinitiatief en op de vraag in hoeverre dat tegemoetkomt aan de wensen die de Boerengroep heeft voor de toekomst van de jonge boeren.

De heer **Cramer** (ChristenUnie): Voorzitter, ik was niet bij de sprekers aanwezig omdat ik de stemmingen moest voorbereiden. Mijn excuses daarvoor. Voor de schorsing had ik al een vraag aangekondigd aan de heer Jansen: zou de retail een belangrijke functie kunnen vervullen in de voorlichting en in het stimuleren van het voedselgebruik? Moet bij de retail niet een veel zwaardere claim komen te liggen om daaraan actief mee te werken?

Mevrouw **Snijder-Hazelhoff** (VVD): De heer Keizerwaard van de Boerengroep heeft gesproken over het tegenhouden van producten aan de grens als wij in Nederland op duurzame producten overgaan. Hoe ziet hij dat?

Want wij weten dat daaraan de nodige voetangels en klemmen zitten. De heer Jansen van het CBL heeft voorbeelden gegeven over verduurzaming van voedselproductie, zoals de weidemelk en biologische producten. Is hij in staat om nog meer etiketten te plakken om zodoende de consument te bewegen?

De heer Van der Schans van het CLM heeft aangegeven dat er veel zit tussen het extreme burgerinitiatief en wat wij met elkaar misschien moeten willen. Hoe ziet hij dat dan? In welke stappen, welke fasen en welke trajecten? In de vorige ronde hebben wij gesproken met de LTO en de NOP, die ook vinden dat wij het meer in stappen moeten doen.

De heer **Aiking** (IVM): Mevrouw Van Velzen en mevrouw Thieme vragen om een reactie op het burgerinitiatief. Wij hebben onze notitie met opzet een beetje anders gemaakt dan de eigenlijke vraag was. Dat is misschien niet eerlijk, maar aan de andere kant is het nodig om het probleem in mondiaal perspectief te zien. Daarnaast denken wij dat zeker in Nederland alle betrokken actoren wakker geschut moeten worden, want het staat nog helemaal niet op het netvlies en op de kaart. In Nederland is het vooral een economisch probleem. In de vorige sessie hebben wij gehoord dat enerzijds de consument wordt verweten dat hij zijn geld niet stopt waar zijn mond is en dat anderzijds een belangrijk deel van de Nederlandse productie naar het buitenland gaat. Het wringt een beetje; het consumentendeel en het productiedeel gaan niet over hetzelfde.

De andere vraag was wat nodig is om een eiwitomslag te bereiken. Ten eerste is nodig dat iedereen wakker wordt gemaakt. Mensen beseffen het probleem niet en denken dat het niet zo'n vaart loopt. Om een vergelijking te maken: op dit moment wordt de graanoogst van bijna de halve wereld

aan dieren gevoerd en vervolgens gaan wij die dieren opeten. Dat betekent dat zo'n 85% van het plantaardige eiwit wordt verspild. Eiwit is belangrijk vanwege de stikstofinhoud. Dat stikstof halen wij uit de lucht en stoppen wij in kunstmest. Dat kost veel energie. Het gaat niet om geringe hoeveelheden.

Nederland heeft een voortrekkersrol, zowel bij de milieuproblematiek als bij de productie van vlees en voedingsmiddelen in het algemeen. Bij een volgende generatie vleesvervangers zou Nederland een grote rol kunnen spelen.

Mevrouw **Van Velzen** (SP): Het pleidooi van de heer Aiking is volstrekt duidelijk, maar wij zitten hier in de Tweede Kamer en het gaat erom in hoeverre de overheid en de politiek sturing kunnen geven aan deze omslag in het denken en bij het onderzoek naar vleesvervangers. Wat is er nu concreet nodig vanuit de onderzoekswereld en vanuit het bedrijfsleven? Welke maatregelen moeten wij nemen?

De heer **Aiking** (IVM): Wij praten uiteraard ook met het bedrijfsleven, en dat blijkt toch een zeer afwachtende rol te spelen. Het zou op de weg van de overheid kunnen liggen om ervoor te zorgen dat de verschillende actoren, waaronder het bedrijfsleven en de consumenten, helder met elkaar gaan praten en niet doen alsof er niets aan de hand is.

Mevrouw **Thieme** (PvdD): Op verzoek van de Partij voor de Dieren is minister Kramer van VROM bezig met een onderzoek naar de mogelijkheden van de transitie van dierlijk eiwitten naar plantaardige eiwitten, omdat ook zij ziet dat daar een enorme milieuwinst te behalen valt. Wordt Profetas als deskundige daarbij betrokken?

De heer **Aiking** (IVM): Ik heb daar niets over gehoord.

De heer **De Boer** (IVM): Wij moeten ervan uitgaan dat consumenten aanzienlijk van elkaar verschillen. Er zijn consumenten die geïnteresseerd zijn in productinformatie. Overigens onderschatten consumenten over het algemeen wat een producent moet doen om een etiket te mogen plakken. Dat is een belangrijke beperking, want slechts een deel van de consumenten wordt bereikt. Een ander deel van de consumenten heeft een zekere gevoeligheid voor moderne producten, die niet per se uit dieren hoeven te worden geproduceerd. Het is aan grote voedseltechnologen om die aantrekkelijke producten op de markt te zetten. Een bedrijf als Unilever is daar terughoudend in, dat is jammer.

De heer **Keizerwaard** (Boerengroep Wageningen): In antwoord op mevrouw Van Gent: wij kunnen helaas niet zeggen dat wij ons gesteund voelen door leden, zoals wel het geval is bij de LTO en het Nederlands Agrarisch Jongeren Kontakt. Wij zijn een groep kritische studenten uit Wageningen, van wie een aantal graag een eigen bedrijf wil beginnen. Daar proberen wij hen bij te helpen. Wij proberen de landbouwpolitiek middels het Platform Aarde, Boer, Consument wel enigszins te beïnvloeden.

Hoe zien wij de landbouw graag? Daarover hebben wij een stukje geschreven. Het burgerinitiatief is een plan van Milieudefensie, met de kanttekening dat Milieudefensie een milieuorganisatie is. Daarom verwachten wij geen perfect plan en willen wij vooral proberen met de organisaties die hier vanmorgen zaten en hier nu zitten, een mooi plan te maken voor de landbouw. Wat wij graag zien, is de grondgebonden landbouw, in harmonie met zijn omgeving. Dan kom je wellicht vaak uit op de wat kleinere bedrijven. Schaalvergroting hoeft niet per se slecht te zijn; je kunt heel mooie, grote biologische bedrijven hebben. Maar als je op een menselijke maat probeert te boeren, denk je toch aan een beperkt aantal

dieren per ondernemer of bedrijf. Wij zien dus een inkrimping van de veestapel in Nederland, zoals voorgesteld door Milieudefensie, zeker als positief.

Strengere regelgeving op het gebied van dierenwelzijn en milieu juichen wij toe. Je kunt kijken hoe de biologische bedrijfsvoering dat op dit moment doet qua dieren. Ik ben geen expert op het gebied van de handel, ik wil dan ook niet te veel zeggen over de WTO en dergelijke, maar ik denk dat door een krapte in het aanbod de prijs van producten zal stijgen. Het is natuurlijk niet echt wenselijk als dat wordt opgevuld door goedkope producten uit het buitenland. Maar het lijkt mij niet meer dan logisch dat je, als je eigen boeren bepaalde eisen oplegt op het gebied van dierenwelzijn, natuur en milieu, dat ook vraagt van de producten die je land binnenkomen. Producten die daaraan niet voldoen, zul je op een of andere manier moeten tegenhouden. Het is heel vervelend als dat niet kan. De politiek kan er bij de WTO en de EU voor pleiten om daar enige beperking aan te stellen.

Mevrouw **Snijder-Hazelhoff** (VVD): Het is misschien goed als het CPB hier ook op reageert. Het discussiepunt is steeds dat Nederland niet alleen zelf bepaalt wat zijn grenzen binnenkomt, want dat gebeurt ook in Europees verband. Dat is gewoon een handicap. Het is bijna een gegeven waarmee je moet leven. Misschien is de enige mogelijkheid om alles van een etiket te voorzien. Daarom vroeg ik daarop door. Wellicht is ook dat niet mogelijk. Ik hoor graag wat het CPB hiervan vindt.

De heer **Stolwijk** (CPB): In de vorige sessie werd Romeinen 13 geciteerd. Ik heb een citaat uit het Onze Vader: «sed libera nos a malo», ofwel: verlos ons van het kwade. Dat zegt de consument die dierenwelzijn wil, maar als hij in de supermarkt staat wordt hij verleid door het goedkope vlees en dan blijkt hij toch telkens die verleiding niet te kunnen weerstaan, of althans velen van hen niet. Dan kun je vragen: verlos ons van het kwade. Maar wie moet je verlossen? Dat moet de Nederlandse overheid doen, is de mening van velen hier. Maar de Nederlandse overheid heeft maar beperkte middelen. Wij hebben nu eenmaal open grenzen en wij zijn een integraal onderdeel van de Europese economie en de wereldeconomie. Daar profiteren wij op grote schaal van, maar dan moeten wijzelf ook bereid zijn, onze grenzen open te stellen voor producten uit andere landen.

In de vorige sessie vonden Milieudefensie en LTO elkaar in de non trade concerns. Als ik de heer Keizerwaard van de Boerengroep goed interpreteer, zei hij: onze producenten moeten het anders doen, want de consumenten doen het niet uit zichzelf. Maar als de consumenten het wel uit zichzelf zouden doen, volgden die producenten echt wel, dat zien wij op bijna alle terreinen. De heer Keizerwaard wil hoogwaardige eisen stellen aan onze producten en barricades opwerpen aan de grenzen. Een grote groep ontwikkelingslanden gaat daar onder aanvoering van India en Brazilië in WTO-verband zeer tegen tekeer. Alleen al om die reden denk ik dat dit plan voorlopig weinig kans maakt. Het zijn niet alleen ontwikkelingslanden, ook de Verenigde Staten, Australië en Canada voelen hiervoor weinig. Waarom? Het zijn toch redelijke eisen? Nee, in de ogen van de ontwikkelingslanden zijn dat helemaal geen redelijke eisen, want de non trade concerns impliceren dat er een heffing aan de grens moet komen die minimaal gelijk is aan de extra kosten die de boeren en de producenten in Nederland moeten maken. De consument krijgt de keuze voorgelegd: of een slecht product uit een ontwikkelingsland dat niet aan die hoge eisen voldoet, of een Nederlands product dat wel aan die hoge eisen voldoet voor dezelfde prijs, want de extra kosten worden vergoed. Dat is een dimensie die niet uit het oog mag worden verloren. Milieu en dierenwelzijn zijn voor veel mensen belangrijke morele waarden, maar die waarden worden niet op de wereld door iedereen op dezelfde manier

geïnterpreteerd. Het tegenhouden van producten bij de grens zou inhouden dat je uit de Europese Unie stapt of het WTO-akkoord opzegt of soortgelijke maatregelen. Ik zie daar heel weinig mogelijkheden toe. Vanuit de ontwikkelingslanden gezien meen ik dat zij een heel rechtvaardige positie in deze discussie innemen.

De heer **Van Eck** (Milieudefensie): Ik wil even een misverstand ophelderen: in onze kaderstellende notitie staat niet dat er een heffing aan de grens moet komen, want dat is op dit moment niet haalbaar en er mag niet gediscrimineerd worden. Wij zijn wel voor non trade concerns met een adequate invulling. Het is aan Nederland als soevereine natie om zich daarvoor binnen de EU en WTO in te spannen. Dat is het huwelijk dat wij met LTO kunnen sluiten.

In de discussie wordt weggelaten dat de ontwikkelingslanden een terechte grief hebben jegens de Europese Unie voor het platte protectionisme dat nog steeds plaatsvindt. Er is een heffing aan de grens voor vlees en die is relevant voor producenten elders. In Nederland kiest de sector met de varkensflatontwikkeling voor bulkproductie, terwijl die mondiaal gezien niet is vol te houden, want elders is ruimte en arbeid goedkoper en zit het voer dichterbij. Dan is er voor de sector hier geen toekomst meer. Wij willen de omslag naar kwaliteitsproductie, met daarvoor een inbedding per land en binnen de Unie.

De heer **Stolwijk** (CPB): Je legt een heffing op of je geeft subsidie, of zoals Milieudefensie dat noemt: een vergoeding voor de extra kosten. Als de consument moet kiezen maakt dat niets uit.

De heer **Van Eck** (Milieudefensie): Ik heb het niet over de consument. Dat is uw stokpaardje, maar niet het onze.

De heer **Stolwijk** (CPB): Het gaat om het product dat in de winkel ligt. Daar ligt een Nederlands product dat een hoge kostprijs heeft, maar die krijgt de boer vergoed. Daarnaast ligt een product uit Ghana of Argentinië waarvan de producent die toeslag niet heeft gehad. Dat is toch bijna de definitie van oneigenlijke concurrentie? Of dat nu een heffing is of niet. Daarom hameren wij daarop in ons stuk: als het om morele waarden gaat, zul je ook de consument moeten aanspreken. Wat mij betreft, ligt daar de belangrijkste taak voor de NGO's; de consument aanspreken op inconsequente gedrag.

De heer **Van Eck** (Milieudefensie): En volgens mij is de centrale taak van de centrale planbureaus het maken van centrale plannen en niet het schuiven van de schuld naar de consument.

De heer **Stolwijk** (CPB): Men kan niet om de consument heen!

De heer **Van Eck** (Milieudefensie): Ons plan voorziet in een heffing per kilo geconsumeerd vlees in Nederland. In het jargon heet dat een platte heffing; die is niet prijsgerelateerd en die discrimineert niet naar herkomst. Of het vlees nu uit Polen komt, uit Brazilië of de Peel, of het biologisch is of niet biologisch, het maakt niet uit. Allemaal € 0,85, wat overigens een bescheiden bijdrage is gezien de maatschappelijke nadelen die aan vleesconsumptie verbonden zijn. Die heffing geldt dus voor al het vlees, discrimineert niet en is toegestaan.

Wij vragen de Kamer om de beleidsinstrumenten beter te benoemen, te ontwikkelen en te verfijnen. Wij pleiten voor toeslagen die vergelijkbaar zijn met bepaalde instrumenten die binnen de Europese Unie al worden ingezet en zijn toegestaan, bijvoorbeeld de subsidie voor groene en blauwe diensten, voor het natuurbeheer en voor ammoniakfilters. Dat zijn gerelateerde bedragen aan concrete inspanningen en dat kan wél.

De heer **Stolwijk** (CPB): Het gaat niet om die heffing op vlees. Als een Braziliaanse boer met kippen die ook welzijnsvriendelijk zijn grootgebracht op onze markt komt, moet hij concurreren met de Nederlandse kip waarvoor de boer extra toeslagen gehad heeft. Het lijkt mij toch evident...

De heer **Van Eck** (Milieudefensie): Die Braziliaanse boer krijgt ook geen subsidie voor zijn ammoniakfilter.

De heer **Jansen** (CBL): Ik vind het een warrige discussie. Ik wil in elk geval de suggestie wegnemen die wordt gewekt dat de prijs van vlees in het restaurant of in de supermarkt een relatie heeft met de manier waarop het geproduceerd is. In rapporten van het PVVE van een aantal jaren geleden is gekeken hoe in Brazilië kippen geproduceerd worden, inclusief de gehele verwerking daarvan. Daar kunnen Nederlandse pluimveehouders een puntje aan zuigen. Brazilië heeft dan ook geen milieuproblemen, geen mestoverschot enzovoort. Die dieren worden daar beslist niet slechter gehouden. In de winkel ligt geen vers pluimveevlees of andere soorten vers vlees uit Brazilië. Vers vlees komt voornamelijk uit Nederland of uit de directe omgeving. Geïmporteerd vlees is niet meteen rotzooi. De supermarktbranche stelt eisen aan de manier waarop producten geproduceerd worden. Dat doen wij met het protocol EuroGap en dat willen wij wereldwijd op dezelfde manier uitrollen.

Mevrouw **Van Gent** (GroenLinks): Niemand heeft dat gesuggereerd en dan lijkt het mij niet zo zinvol om daar onze tijd aan te besteden.

De heer **Jansen** (CBL): Ik vond de discussie dermate warrig worden over heffingen en over prijzen van vlees en de manier waarop het geproduceerd is, dat ik dit toch even wilde noemen.

Mevrouw **Van Gent** (GroenLinks): Voorzitter, met welk rondje zijn wij nu bezig? Krijgen wij nog antwoord op onze vragen?

De **voorzitter**: Natuurlijk krijgt u antwoord, maar ik wil even deze belangrijke discussie, waar iedereen bovenop sprong, afronden. Tot slot worden de vragen beantwoord.

De heer **De Jong** (SNM): Uit het verhaal van de heer Stolwijk zou men de indruk kunnen krijgen dat een heffing op vlees niet kan. Een heffing van 19% btw op vlees is toch snel te realiseren?

De heer **Stolwijk** (CPB): Ik heb niet gesproken over een heffing op vlees. Ik heb gesproken over invoerheffingen. Ik heb gesproken over oneerlijke concurrentie tussen producenten.

De heer **De Jong** (SNM): Waar het natuurlijk om gaat, is dat je als overheid een signaal afgeeft aan de consument dat vlees niet goed is. Het is vergelijkbaar met hoe wij dachten over sigaretten in de jaren zeventig. Het is voor het milieu niet goed, maar ook voor de gezondheid niet. Vanmiddag is al gezegd dat wij een paar organisaties missen. Eigenlijk zou de Hartstichting hier ook moeten zijn, en ook de Vewin als het gaat om de gevolgen van de vleesproductie. Ook gelet op de discussies over het klimaat, dat probleem komt ook op ons af, moeten wij ons realiseren dat vlees niet zo goed is als wij altijd gedacht hebben.

Mevrouw **De Jong-Timmerman** (Dierenbescherming): Er is gesproken over arme boeren in ontwikkelingslanden, maar in Brazilië zijn het bij vleeskuikens vooral multinationals. Inderdaad worden vleeskuikens in Brazilië beter gehouden dan in de EU, met veel lagere bezettingsdichtheden, maar voor leghennen geldt absoluut het tegenovergestelde, die

leven daar in erbarmelijke omstandigheden. Die nuance moet wel gemaakt worden.

De heer **Van der Schans** (CLM): De discussie gaat nu even over heffingen en over het terugploegen van geld naar diegenen die zich daarvoor inspannen. Volgens mij zijn wij het er allemaal over eens dat de invoering van heffingen moet kunnen; volgens mij is daar niet veel discussie over. Hoe kun je vergoedingen geven aan boeren die zich inspannen voor een bovenwettelijke verbetering? Uit alles wat ik gelezen heb, ontstaat bij mij het beeld dat wij het niet goed weten. In het rapport van het CPB lees ik in hoofdstuk acht alleen maar termen als «waarschijnlijk niet», «mogelijk», «het lijkt» enzovoort. Er worden geen concrete argumenten gegeven waarom het echt niet kan en wat er wel mogelijk is. Voor dit burgerinitiatief tot een eindpunt komt, hecht ik er zeer aan dat wij eerst een scherp beeld krijgen van wat er concreet mogelijk is binnen de Europese regels.

De **voorzitter**: Ik wil verdergaan met de beantwoording van de vragen van de commissieleden.

De heer **Jansen** (CBL): Wij werken hard mee aan het duurzaam maken van voedsel. Ik heb een aantal voorbeelden genoemd: het niet onverdoofd castreren van varkens hebben wij geïnitieerd, het duurzaam maken van vis, wij verkopen alleen nog maar scharreleieren, wij zijn sterk in de weer met biologisch enzovoort. Wij willen graag met alle partijen die daarbij betrokken zijn, nagaan hoe wij verdere stappen kunnen zetten. De retail heeft wel degelijk een functie in de keten van voedsel en die verantwoordelijkheid nemen wij absoluut. Wij zullen daar nog actiever in worden, maar wij zijn dus al actief.

Mevrouw Snijder sprak over etikettering, noemde als voorbeelden de weidemelk en het biologisch voedsel en heeft gevraagd of wellicht meer etiketten geplakt kunnen worden. Bij weidemelk en biologisch gaat het specifiek om een aantal milieuaspecten en dierenwelzijn. Als je op elk onderdeel een etiket plakt, heb je heel grote dozen nodig om een klein stukje vlees te verpakken. Wij zullen moeten nadenken over slimme systemen die wij bijvoorbeeld op internet kunnen laden, waar wij veel informatie op kwijt kunnen. Op etiketten willen wij alleen de noodzakelijke informatie over voedselveiligheid, productinhoud et cetera zetten.

Mevrouw **Van Gent** (GroenLinks): Voor wij hier een heel debat krijgen over die etikettering – ik vind het heel interessant hoor, begrijp mij goed – vraag ik mij af wat het te maken heeft met dit initiatief. De heer Jansen heeft gesproken over de bureaucratie, die miljoenen zou kosten.

De heer **Jansen** (CBL): Ik was nog niet toe aan die vraag.

Mevrouw **Snijder-Hazelhoff** (VVD): Ik heb het gevraagd omdat je enerzijds natuurlijk wat kunt doen met heffingen, maar anderzijds weet ik dat je ook iets kunt doen met etikettering. Mevrouw Van Gent maakt toch ook de keus of zij in de winter spruitjes koopt uit Holland of tuinbonen uit Egypte? Dat is toch een etiket waar je als consument op kijkt? Ik heb gevraagd of het wellicht interessant is om in plaats van een heffing na te denken over etikettering.

De heer **Jansen** (CBL): Ik was bezig, de vragen van onder naar boven te beantwoorden, maar ik had misschien een andere volgorde moeten nemen. Wat etikettering betreft, daar zijn grenzen aan. Wij moeten nadenken over slimmere manieren om informatie bij de consument te brengen en daar willen wij de komende tijd graag over nadenken.

Mevrouw Van Gent heeft gevraagd waar die bedragen die ik noemde op zijn gebaseerd. Wel, er zijn 4500 supermarkten in Nederland en nog duizenden andere verkooppunten waar vlees verkocht wordt. In de systematiek van de heer Van Eck zouden die dan heffingen moeten gaan innen. De heer Van Eck vertelde zonet dat het een flatrate zou moeten worden, dat scheelt alweer een beetje, maar desondanks zul je dat toch moeten alloceren naar veehouders. Het ene product is duurzamer dan het andere. Er moet gewogen worden en dan krijg je een enorme bureaucratie.

Mevrouw **Van Gent** (GroenLinks): Dit valt mij toch een beetje van de heer Jansen tegen. Hij zegt dat het enorm veel gaat kosten, maar dan wil ik meer dan nattevingerberekeningen.

De heer **Jansen** (CBL): Wat mij betreft rekt het CPB het door. Wij zullen daaraan alle medewerking verlenen. Milieudefensie heeft ook voorstellen gedaan die door het CPB doorgerekend moesten worden. Er zijn duizenden verkooppunten in Nederland waar vlees wordt verkocht. Als je die wilt inzetten als instrument voor de heffing, dan gaat dat bureaucratie opleveren, daar ontkom je niet aan, zeker niet als je het wilt doorvertalen naar de veehouders. Daar zul je allerlei mensen voor in dienst moeten nemen. Dat gaat miljoenen euro's kosten.

Mevrouw Van Gent gaf aan dat er ook heffingen zijn op alcohol en tabak. Dat is nu juist ons punt; daar zie je dat gewenst gedrag ook niet gestimuleerd wordt door platte belastingverhogingen. Vandaar dat wij ervoor pleiten om de belasting te verlagen op duurdere producten, wat mij betreft ook op fair trade producten. Met hetzelfde gemak waarmee de overheid de belastingen verhoogt, kun je ook belastingen verlagen, daar moet de politieke wil voor zijn. Laat de overheid daar eens een jaar of twee een experiment mee uitvoeren.

Mevrouw **De Jong-Timmerman** (Dierenbescherming): Ik heb gezegd dat de uitwerking van het dierenwelzijn niet volledig is in het rapport van de planbureaus. Dat is voor mij echter geen reden om het burgerinitiatief niet te kunnen beoordelen. Ik kan het heel goed beoordelen en ik sta er volledig achter. Biologische veehouderij vind ik goed. Maar voor de leek had het veel meer aandacht verdiend en bovendien is het referentiescenario te rooskleurig voorgesteld. In het rapport wordt de Europese wetgeving als heel goed gezien en dat is niet zo. Dat was eigenlijk mijn kritiek. Dierenwelzijn had meer aandacht verdiend in het rapport omdat het een belangrijk aandachtspunt in het burgerinitiatief is.

De heer **De Jong** (SNM): Er waren geen specifieke vragen meer aan mij gesteld. Zonet werden enige kanttekeningen gezet bij het referentiescenario en ik deel die mening. Gezien het facetbeleid is er aanleiding om te veronderstellen dat het beleid de komende jaren wordt aangescherpt. Mevrouw Cramer heeft aan de Kamer al het voornemen gestuurd om de normen voor 2020 aan te scherpen. Ik vraag mij af of dat is meegenomen in het referentiescenario. Ik verwacht dat er straks met de derogatie problemen komen met de zandgronden, dus ook daar zal een aanscherping van beleid komen. Ook wat betreft de fosfaatverzadigde gronden ontkomt men niet aan een aanscherping van het beleid. Ik meen dat het referentiescenario gunstiger is voorgesteld dan de werkelijkheid zal zijn.

De heer **Van der Schans** (CLM): De vraag van mevrouw Thieme over de heffing en de inkomensondersteuning heb ik bij mijn interruptie al beantwoord. De vragen van mevrouw Van Velzen en mevrouw Snijder pak ik samen: wat is de ruimte tussen het referentiescenario en het burgerinitiatief? Het CLM vindt het belangrijk om te kijken naar een integrale duurzaamheid en niet alleen naar een systeem dat diervriendelijker of

milieuvriendelijk is. Integrale duurzaamheid houdt rekening met alle aspecten, ook sociale en op het gebied van arbeid. Daarvoor moet je streven naar een integraal duurzaam systeem. Wij hebben er twijfels bij of dat het systeem dat nu voorligt in het burgerinitiatief integraal het meest duurzaam is of dat het duurzamer kan met wat modificaties. De ruimte zit in initiatieven die de afgelopen jaren door de marktpartijen en maatschappelijke organisaties gezamenlijk zijn ontwikkeld. Of het nu de Volwaard-kip, de vrijland kip of de milieukeurvarkens zijn van Hans Verhoeven, het zijn allemaal stappen in de richting van zo'n integraal duurzaam systeem. Er zijn dus heel wat mogelijkheden. Die mogelijkheden zijn deels door marktpartijen en maatschappelijke organisaties samen ontwikkeld met steun van de overheid. Wij menen dat de overheid nog meer stappen kan zetten, bijvoorbeeld door regels af te dwingen, door dit burgerinitiatief vorm te geven, of anderszins.

Mevrouw **Van Velzen** (SP): De heer Van der Schans heeft in zijn eerste termijn ook al aangegeven dat er mogelijkheden zijn, en ik wil dat best geloven. Hij somt een aantal mogelijkheden op die al bestaan. Ik wil graag van hem horen welke mogelijkheden hij ziet. Welke ideeën heeft hij daarbij?

De heer **Van der Schans** (CLM): Tussen de Volwaard-kip en het biologisch gehouden systeem zoals Milieudefensie voorstelt, zijn een aantal stappen te maken. Die kun je doen op het gebied van huisvesting en dierenwelzijn, maar ook op het gebied van voeding. Er zit nog heel veel ontwikkelingsruimte. Ik kan geen concrete voorbeelden noemen, dat moet verder ontwikkeld worden. De Dierenbescherming weet ook heel goed dat er ook nog stappen te maken zijn na Volwaard.

De charme van het burgerinitiatief is dat men in dat voorstel op een situatie uitkomt waarbij de milieubelasting lager is dan de doelen die wij met elkaar gesteld hebben. Zo zullen de kosten op het gebied van bijvoorbeeld de mestafzet en mestverwerking aanzienlijk lager zijn. Er worden dus niet alleen maar kosten gemaakt. Ook zit er het grote voordeel aan dat je binnen je milieugebruiksruimte wat meer mogelijkheden hebt.

De **voorzitter**: Als een-na-laatste geef ik de heer Stolwijk het woord.

De heer **Stolwijk** (CPB): Ik wil reageren op de opmerking van de heer Van der Schans dat er zo vaak «waarschijnlijk» in ons rapport staat. Wat er kan en wat er mag, zijn geen natuurwetten. Theoretisch kan iets wel, wij constateren alleen dat de structurele vergoeding voor de extra kosten die gemaakt worden, volledig in strijd is met de uitgangspunten van het gemeenschappelijk landbouwbeleid. Dat zeggen wij niet zomaar, want wij maken al jaren analyses voor het gemeenschappelijk landbouwbeleid. In de marge is er af en toe wel wat mogelijk; wat geld uit de tweede pijler of wat startsubsidies en dergelijke, maar die bedragen staan niet in verhouding tot de kosten waarvan wij menen, en ook het LEI meent, dat die nodig zijn om die nieuwe sector in stand te houden. Stel dat Nederland – dat komt toch wel uit dit burgerinitiatief – op grote schaal een biologische sector gaat opzetten... een semi-biologische sector.

De heer **Van Eck** (Milieudefensie): Ja, dat is een betere term, want qua dierenwelzijn voldoen wij aan de respectvolle standaard voor dierhouderij op biologische grondslagen, maar voor het overige niet en dat geeft juist veel ruimte.

De heer **Stolwijk** (CPB): Stel dat binnen Europa een semi-biologische sector geaccepteerd wordt. Dan draai je met die Nederlandse steun heel veel initiatieven buiten Nederland – in Denemarken, in Engeland en in Duitsland – direct de nek om, want die hebben concurrentie van die

gesteunde Nederlandse productie. Daarom denk ik dat de Europese Commissie, maar ook semi-biologische boeren buiten Nederland, dit direct zullen aanvechten in Brussel, en vermoedelijk met succes.

De heer **Van Eck** (Milieudefensie): Het burgerinitiatief verwoordt de integraliteit die vanuit CLM wordt benadrukt. Er is voldaan aan de voorwaarden die de Kamer aan het burgerinitiatief heeft gesteld op het gebied van dierenwelzijn, milieukwaliteit en verantwoordelijkheid ten opzichte van ontwikkelingslanden met betrekking tot de sojaproblematiek. Dat hebben wij gecombineerd met een visie over de wijze waarop verder wordt gegaan met de intensieve veehouderij. Een discussie hierover heeft twee jaar lang niet plaatsgevonden in het parlement. Wij hebben dit nu op de agenda gekregen. Ik geef toe dat ons voorstel best perfecter kan en daarover gaan wij graag met iedereen in discussie die daaraan een zinvolle bijdrage wil leveren. Dat kan ook een dialoog zijn met de actoren en betrokkenen. Maar het appel van de samenleving is helder: pak dit op in samenhang met het geheel. En dat blijft ook de toets als wij kijken hoe dit burgerinitiatief verder gedragen kan worden.

Het CBL houdt in zijn notitie een nogal geharnast betoog tegen het kabinet. Daar gaan wij niet over, maar het CBL heeft gelijk: het burgerinitiatief heeft een filosofie die aansluit bij waar het kabinet voor heeft gekozen, namelijk het consumptiegedrag dat schadelijk is ontmoedigen met een bonus/malusbenadering dan wel een prijs doorrekenen – net zoals met vliegtickets en met diesel -en daarnaast goed en verantwoord gedrag stimuleren, zoals gebeurt met de subsidie op zonnepanelen. Die filosofie van het kabinet zit in het plan en wij rekenen dan ook op de hartelijke steun van de coalitiepartijen.

De heer Jansen sprak over een heffing die bedoeld is om terug te ploegen. Dat is een misverstand en zo staat het ook niet in ons plan. Dat mag ook niet. Het is een set aan maatregelen en het hoort bij de integrale koers. Een heffing is vanwege het feit dat er een verborgen prijskaartje aan vleesconsumptie hangt die nu niet terug te vinden is. Dat is de reden waarom de «kiloknallers» te goedkoop zijn voor de schade die zij aanrichten in Noord en Zuid. Een andere maatregel zijn de stimuleringsmaatregelen – maar die zijn niet een-op-een terug te ploegen – om kwaliteitsproductie in het zadel te helpen en overeind te houden. Op dat punt moet er gewoon nog meer opgehelderd worden en sluit ik mij in die zin aan bij de woorden van de heer Van der Schans: de kennis in ons land is gewoon niet voldoende, bij niemand. Wij hebben misschien stukjes van de puzzel. In Zweden heeft men ook dit soort regelingen voor veehouders, en Zweden wordt niet uit de Unie gezet. Daarvan kunnen wij leren. Nederland heeft een structureel probleem met Brussel over de NAC-richtlijn en de derogatie en Brussel is dolblij als wij dat een keer achter de rug hebben en op een positieve wijze weten op te lossen. In dialoog met Brussel kunnen wij uitzoeken hoeveel ruimte er is voor Nederland om die problemen integraal aan te pakken en goede oplossingen te vinden. Wij hebben iets minder «sombere mensen» nodig om verder te komen. Het plan is door Milieudefensie en Jongeren Milieu Actief opgesteld. Wij hebben in zeer korte tijd een enorme steun uit de samenleving gekregen en er is een appel aan de politiek om deze handschoenen op te pakken en er verder mee te gaan, zodat wij niet over twee jaar zeggen: niemand had een beter plan en wij zijn niet verder gekomen. Want dan blijft de maatschappelijke onvrede jegens de sector bestaan en bestaat het risico dat boeren in de knel komen doordat zij in de discussie over varkensflats en maatschappelijk onbehagen tegen elkaar worden uitgespeeld. Dat is iets wat wij allemaal niet willen.

De **voorzitter**: Dit zijn mooie woorden ter afsluiting. Ik dank een ieder hartelijk voor de inbreng bij dit rondetafelgesprek. In de volgende

procedurevergadering bespreken wij hoe wij verder omgaan met de signalen van vanmorgen en van vanmiddag.
Ik sluit bij deze de vergadering.

Sluiting 16.30 uur.